

พัฒนาการของเมืองก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา

Development of Cities before the Establishment of Ayutthaya

วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ*

Warangkana Nibhatsukit

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “พัฒนาการของเมืองก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา” มีวัตถุประสงค์คือ เพื่อทำความเข้าใจที่ตั้งและพัฒนาการของบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับด้านเศรษฐกิจ มาตั้งแต่ต้น เพื่อช่วยให้เข้าใจการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เกิดขึ้นก่อนกรุงศรีอยุธยา และเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยาที่เกิดขึ้นด้วยบริบทของการค้าทางทะเลเป็นหลักเช่นเดียวกับเมืองศูนย์กลางอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นมาก่อน ผลการศึกษาพบว่าสภาพที่ตั้งของเมืองโบราณในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นเหมาะสำหรับการทำการค้าทางทะเลและมีการทำการค้าทางทะเลกับเมืองภายนอก ทำให้เกิดเป็นเมืองศูนย์กลางในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นมาได้ แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงตามสภาพภูมิศาสตร์และบริบททางการค้าทำให้เมืองที่เคยเป็นศูนย์กลางเสื่อมลงและเกิดเมืองศูนย์กลางใหม่ที่มีความสืบเนื่องหรือสัมพันธ์กับเมืองที่เคยเกิดขึ้น

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

มาก่อน และยังเห็นโอกาสในการสร้างเครือข่ายของเมืองต่าง ๆ เพื่อเพิ่มศักยภาพทางการค้าทางทะเลอีกด้วย ซึ่งลักษณะเหล่านี้ยังเห็นได้เมื่อสถาปนารุงศรีอยุธยาขึ้น

คำสำคัญ : พัฒนาการ เมืองก่อนการสถาปนารุงศรีอยุธยา

Abstract

The article aims to create understanding of the location and development of cities in the Chaophraya Basin before the emergence of Ayutthaya in relation to the economy, particularly to understand the emergence, existence and changes of the cities occurring before the city of Ayutthaya, and to understand the emergence of Ayutthaya that occurred within the context of maritime trade like other hub cities established before Ayutthaya. The results show that the location of the ancient cities in the basin was suitable for trade by sea, and that opportunity led to the emergence of commercial city centers in the Chaophraya Basin. Because of the changes in geographical conditions and commercial contexts, the city centers deteriorated and new central cities associated with the deteriorated cities emerged. The study also shows the opportunity to build a network of cities to enhance maritime trade, These characteristics were also seen when Ayutthaya was established.

Keywords : Development, the Cities before the Establishment of Ayutthaya

การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยตามที่เผยแพร่ทั่วไปมักให้ข้อสรุปว่าประวัติศาสตร์ไทยเริ่มต้นจากสมัยสุโขทัยแล้วเรียงลงมาเป็นเส้นตรงสู่สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ เรียกชื่ออาณาจักรตามชื่อเมืองหลวง ดังนั้น ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันจึงเคยมีอาณาจักรสุโขทัย อยุธยา และธนบุรีมาก่อนที่จะย้ายเมืองหลวงมาที่กรุงเทพฯ ในสมัยรัตนโกสินทร์

การผลิตซ้ำว่าทกรรมในลักษณะนี้ทำให้เกิดความเข้าใจผิดเกี่ยวกับการเกิดขึ้นและพัฒนาการของเมืองที่มีมาก่อนกรุงศรีอยุธยา เพราะที่จริงดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันยังไม่เคยมีเมืองในฐานะเมืองหลวงของอาณาจักรที่สามารถรวมเมืองอื่น ๆ ไว้ภายใต้อิทธิพลได้จนกระทั่งเมื่อสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๙๓ เมื่อเป็นเช่นนั้น สุโขทัยจึงยังไม่มีลักษณะเป็นเมืองหลวงหรือราชธานีแบบเดียวกับที่กรุงศรีอยุธยาเป็น อีกประการหนึ่ง หากพิจารณาในด้านความสืบเนื่องของเมืองที่เกิดขึ้นมาก่อน สุโขทัยซึ่งอยู่ลึกเข้าไปตอนในของภาคพื้นทวีปแทบจะไม่ได้มีลักษณะของภูมิศาสตร์หรือความเชื่อมโยงใด ๆ กับอาณาจักรอยุธยาที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้น การเน้นสุโขทัยเป็นหนึ่งในเมืองหลวงของไทยย่อมทำให้ได้ประวัติศาสตร์ของประเทศไทยที่บิดเบือนและไม่เห็นพัฒนาการของการเกิดเมืองหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาที่สัมพันธ์กับเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วยกัน แต่พยายามสร้างความสืบเนื่องกับสุโขทัยซึ่งอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินแทน*

การถกเถียงเรื่องการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยายังคงดำเนินต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้ แนวคิดเรื่องนี้มีทั้งความพยายามชี้ให้เห็นว่า กรุงศรีอยุธยาเกิดขึ้นด้วยความสามารถของผู้สถาปนาอาณาจักรที่ขยายอาณาเขตเข้าไปสู่ดินแดนตอนในได้สำเร็จ จากนั้นจึงทำการค้าทางทะเลเพื่อเพิ่มพูนความมั่งคั่ง (Charvit Kasetsiri, 1976) ยังมีความพยายามที่จะชี้ให้เห็นอีกกระแสหนึ่งว่า กรุงศรีอยุธยาเกิดขึ้นโดยมุ่งเน้นเรื่องเศรษฐกิจเป็นหลักมาตั้งแต่แรกคือความต้องการค้ากับจีนและทำการค้าทางทะเลกับเมืองในคาบสมุทรมลายู และพยายามชี้ว่าอยุธยาเป็นเมืองที่ปกครองแบบเดียวกับเมืองท่าใกล้ฝั่งทะเลเมืองอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่แรก แต่มาเปลี่ยนแปลงไปเป็นรัฐแบบเดียวกับที่อยู่บนภาคพื้นทวีปในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ โดยการผสมผสาน

* แต่มีได้หมายความว่ากรุงศรีอยุธยาไม่มีความสัมพันธ์ใด ๆ กับสุโขทัย

ผู้คน โครงสร้างทางการเมือง และวัฒนธรรมของบ้านเมืองที่อยู่ภายในเข้ากับอยุธยา (Chris Baker, 2003) ซึ่งแนวคิดประการหลังนี้ดูจะใกล้เคียงความจริงมากกว่า แต่ก็ยังชี้ลงไปไม่ได้ชัดเจนว่า กรุงศรีอยุธยามีความสืบเนื่องกับเมืองที่เกิดขึ้นมาก่อนในลุ่มน้ำเจ้าพระยาอย่างไร

หากศึกษาพัฒนาการของบ้านเมืองที่เกิดขึ้นก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาจะพบว่า มีปัจจัยที่สำคัญหลายประการที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาซึ่งพัฒนาจากเมืองที่เกิดขึ้นมาก่อนคือเมืองอโยธยา เลือกลงทำเลที่ตั้งในบริเวณที่มีแม่น้ำสามสายไหลมารวมกันและตั้งอยู่ไม่ไกลจากทะเล ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งคือการเข้ามาจับบทบาททางการค้าของจีน เนื่องจากที่ผู้คนในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งคาบสมุทร กลุ่มเกาะ และผู้คนในภาคพื้นทวีปรู้จักทำการค้ามาตั้งแต่โบราณ มีการติดต่อค้าขายระหว่างกันและค้าขายกับผู้คนจากภายนอกทั้งสองน่านน้ำคือด้านมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีน จึงเกิดการขยายตัวและมีพัฒนาการของชุมชนบ้านเมืองในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่อยู่ไม่ไกลจากทะเล มีการผลิตและการค้าเครื่องปั้นดินเผาและสินค้าอื่น ๆ ส่งไปยังเมืองต่าง ๆ มาช้านาน เป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดเมืองหลวงและรัฐที่มีเศรษฐกิจการค้าและมีอำนาจทางทะเล (Maritime State) คือกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาได้ในภายหลัง และเมืองที่เกิดขึ้นนี้เป็นปรากฏการณ์ของการรวมตัวของกลุ่มเมืองที่สำคัญ ๒ กลุ่ม คือละโว้-อโยธยา กลุ่มหนึ่งและสุพรรณภูมิ-แพรวศรีราชาอีกกลุ่มหนึ่ง ทำให้เมืองที่เกิดขึ้นมาใหม่มีลักษณะแตกต่างไปจากเมืองที่เคยเกิดขึ้นมาก่อนคือเป็นทั้งเมืองที่สถาปนาขึ้นมาด้วยความต้องการทำการค้าทางทะเลกับภายนอกและมีทำเลที่ตั้งรวมทั้งเครือข่ายของเมืองที่มีความเหมาะสมในด้านเกษตรกรรมเพื่อเลี้ยงผู้คนและจูงใจให้ผู้คนเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานในบริเวณเมืองที่ตั้งขึ้นมาใหม่นี้ จากนั้นจึงเริ่มขยายอำนาจเข้าไปสู่ดินแดนตอนในเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมือง

การพิจารณาการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยาในแง่นี้ทำให้มองเห็นว่าก่อนการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยาได้มีบ้านเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่ติดต่อกับบ้านเมืองจากภายนอกมาก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยาแล้วหลายศตวรรษ และบ้านเมืองเหล่านั้นต่างส่งต่อความเป็นเมืองท่าทางทะเลที่ติดต่อกับบ้านเมืองและผู้คนภายนอกมาเป็นทอด ๆ และแม้ว่าบริบทของการเกิดเมืองก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยาจะไม่เหมือนกัน แต่ก็ยังมีความคล้ายคลึงกันในด้านทำเลที่ตั้งของเมืองที่เป็นเมืองท่าทางทะเล จึงกล่าวได้ว่ากรุงศรี

อยุธยาเป็นพัฒนาการอีกขั้นหนึ่งของเมืองที่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ดังนั้น จึงควรทำความเข้าใจกับการเกิดขึ้นของเมืองที่มีมาก่อนกรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้ส่งต่อประสบการณ์และความต่อเนื่องมายังกรุงศรีอยุธยาที่สถาปนาขึ้นมาเป็นเมืองหลวงในภายหลัง

บทความนี้จึงต้องการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจที่ตั้งและพัฒนาการของบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับด้านเศรษฐกิจมาตั้งแต่ต้น เพื่อช่วยให้เข้าใจการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เกิดขึ้นก่อนกรุงศรีอยุธยา ซึ่งส่งผลมาสู่การเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองท่าการค้าทางทะเล

ในบริเวณมหาสมุทรอินเดีย ประมาณก่อนคริสตกาลถึงต้นคริสตกาลได้เกิดความเปลี่ยนแปลงเนื่องจาก ผู้คนเริ่มมีความรู้เรื่องลมมรสุม นำมาสู่การรู้จักใช้เส้นทางทางทะเลตัดข้ามมหาสมุทรอินเดีย ความรู้ดังกล่าวเกิดขึ้นในหมู่ชาวอินเดียและชาวเปอร์เซียก่อนจากนั้นจึงขยายออกไปสู่ภายนอก เช่น ขยายไปสู่กรีกในยุคของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ดังจะเห็นได้จากการพบเหรียญทองคำของโรมันจำนวนมากในอินเดียใต้ ซึ่งแสดงให้เห็นการขยายตัวทางการค้าของชาวพื้นเมืองอินเดียทั้งด้านชายฝั่งมะละบาร์และฝั่งโคโรมันเดล (ธิดา สาระยา, ๒๕๕๔ : ๑๕๕-๑๕๖) ที่ติดต่อกับผู้ที่อยู่ภายนอกไกลออกไปได้ ความรู้เรื่องลมมรสุมไม่ว่าจากด้านตะวันตกหรือด้านตะวันออกระหว่างทะเลอาระเบียและคาบสมุทรมลายูทำให้เกิดการเดินทางเรือค้าขายเชื่อมโลกฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของอินเดียเข้าด้วยกัน และเกิดวงจรการค้าทั้งเล็กและใหญ่ขึ้น

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ได้มีพัฒนาการเกิดขึ้นแก่ชุมชนหมู่บ้านทั้งในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน ชุมชนในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากลายเป็นชุมชนใกล้ทะเลที่ติดต่อกับภายนอก ส่วนที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินและข้ามช่องเขาไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลายเป็นชุมชนเขตภายใน (Hinterland) แต่ทั้งสองบริเวณนี้มีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจ-สังคม-วัฒนธรรม

การที่กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา*เป็นบริเวณที่ติดต่อกับคนภายนอกทางทะเลได้ทำให้

* คำว่าลุ่มน้ำเจ้าพระยามีได้หมายรวมถึงเฉพาะบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาเพียงลำน้ำเดียวเท่านั้น ลุ่มน้ำเจ้าพระยาคือบริเวณที่เป็นดินดอนสามเหลี่ยมในภาคกลางของประเทศไทย ส่วนยอดของบริเวณสามเหลี่ยมคือเขตจังหวัดนครสวรรค์ ส่วนฐานทางตะวันตกได้แก่จังหวัดเพชรบุรี ฐานทาง

๑๔ วรรณคดี นิพัทธ์สุขกิจ

มีกลุ่มชนจากหลากหลายดินแดนเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่ง ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๓-๔ เกิดชุมชนขึ้นตามบริเวณชายเขตของที่ราบชั้นกระได** และตามบริเวณริมลำน้ำเก่าในเขตที่ลุ่มต่ำน้ำท่วมถึงหลายแห่ง มีลักษณะเป็นบ้านเมืองตามลำน้ำ (Riverine Settlement) ซึ่งอาศัยลำน้ำและทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อทั้งภายในและภายนอก

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า พัฒนาการของชุมชนที่สัมพันธ์กับการติดต่อทางทะเลเกิดขึ้นก่อนในบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน (ศรีศักร วัลลิโภดม, ต.ค.-ธ.ค. ๒๕๒๗ : ๙) เพราะพบภาชนะดินเผา เครื่องประดับที่ทำด้วยสำริด แก้ว และหินมีค่า ซึ่งมีอายุเก่าแก่กว่าที่อื่นที่นี่ เครื่องประดับบางชนิดเช่น หยก ลูกปัด ไม้ไซของที่มีอยู่ในดินแดนประเทศไทย และการขยายตัวของชุมชนทางด้านตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้น เกิดเพิ่มขึ้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๘ เป็นต้นไป ทั้งในบริเวณลุ่มน้ำท่าจีนและขยายไปยังลุ่มน้ำแม่กลองและลุ่มน้ำเพชรบุรี ดังจะเห็นได้จากการเกิดเมืองนครชัยศรีเป็นเมืองสำคัญทางตอนล่างของแม่น้ำท่าจีน การเกิดเมืองคูบัวและพงตึกในลุ่มน้ำแม่กลอง เป็นต้น บางเมืองมีอายุร่วมสมัยกัน ซึ่งหมายความว่าได้เกิดศูนย์กลางอำนาจขึ้นหลายแห่ง แต่ละแห่งเป็นศูนย์กลางแห่งปริมณฑลอำนาจหนึ่ง ๆ และมีการปะทะสังสรรค์กัน

ตะวันออกได้แก่จังหวัดชลบุรี ดินดอนสามเหลี่ยมอันกว้างใหญ่ไพศาลนี้มีลำน้ำใหญ่ ๆ หลายสายไหลผ่านไปออกทะเลที่อ่าวไทย ลำน้ำเหล่านี้ไหลลงตะกอนจากภูเขาและที่สูงมาทับถมจนเกิดเป็นที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์ขึ้น ลำน้ำใหญ่ ๆ เหล่านี้ได้แก่ แม่น้ำเพชรบุรี แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำบางปะกงไล่เรียงจากตะวันตกมาตะวันออก ทำให้บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมเจ้าพระยาคือที่ราบลุ่มต่ำเกิดจากตะกอนที่มาจากที่สูงและภูเขาทางเหนือ ตะวันตก และตะวันออกทับถมกัน จึงกล่าวได้ว่าลุ่มน้ำเจ้าพระยาคือบริเวณที่ราบลุ่มน้ำลำคลองหรือที่เรียกว่า Riverine Area นั้นเอง

** ที่ราบชั้นกระได (low terrace) อยู่ในระดับที่ต่ำลงมาจากที่ลาดเชิงเขา เป็นบริเวณที่ราบที่มีลำน้ำไหลหล่อเลี้ยง แม้ว่าจะมีลักษณะเป็นที่ราบแต่ความจริงประกอบด้วยที่ลุ่มและที่ดอนสลับกันไป ทำให้สามารถตั้งหลักแหล่งอยู่บนที่ดอนได้ และใช้ที่ลุ่มทำการเพาะปลูกพืชพันธุ์เป็นอาหาร บริเวณเหล่านี้มักเป็นลุ่มแม่น้ำเก่า หรือตอนต้นของลำน้ำใหญ่ ๆ ในปัจจุบัน จัดเป็นบริเวณที่พบร่องรอยของชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายมาจนถึงสมัยต้นประวัติศาสตร์ และยุคที่มีการสร้างคูน้ำคันดินให้เป็นชุมชนในระดับเมืองในสมัยสุวรรณภูมิและลพบุรีตามลำดับ

ในเครือข่ายเดียวกัน ซึ่งในที่นี้คือเครือข่ายของวัฒนธรรมพระพุทธศาสนา (ธิดา สาระยา, ๒๕๓๑ : ๖) ที่เรียกรวมว่าอาณาจักรทวารวดี

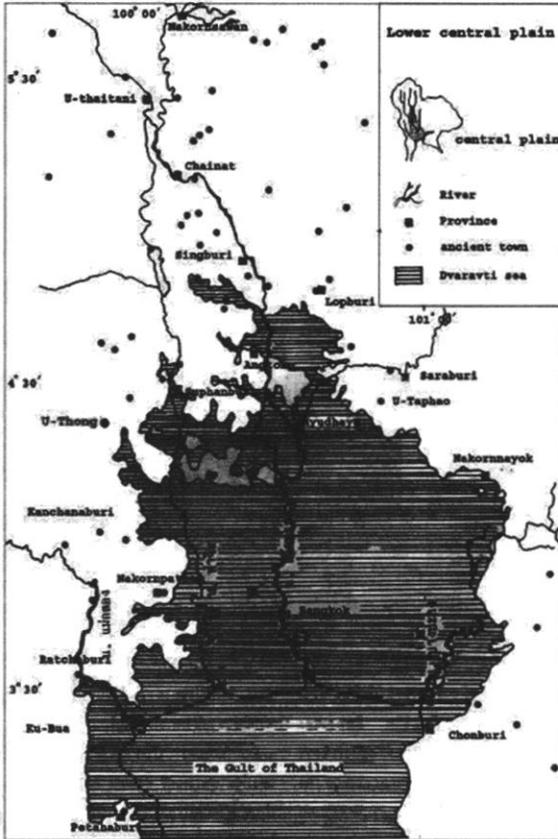
หากศึกษาพัฒนาการของบ้านเมืองในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่มีขึ้นก่อนการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยาจะพบว่าเมืองใหญ่ ๆ ที่สามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองศูนย์กลางได้ในระยะเวลาใดเวลาหนึ่งนั้นมักปัจจัยร่วมกันที่สำคัญคือเป็นเมืองท่าริมแม่น้ำที่มีทางออกติดต่อทางทะเลและมีการติดต่อกับโลกภายนอกทางทะเลได้ทั้งสิ้น หลักฐานที่หลงเหลือมาจนปัจจุบันที่แสดงให้เห็นว่าเมืองเหล่านั้นติดต่อกับโลกภายนอกก็คือ บรรดาโบราณวัตถุ เครื่องใช้ เครื่องประดับต่าง ๆ ตราประทับ พระพุทธรูป ฯลฯ ที่หลงเหลือร่องรอยให้เห็นว่ามีสิ่งซึ่งผลิตในท้องถิ่น แต่เป็นสิ่งของที่นำมาจากภายนอก ศูนย์กลางเหล่านี้ติดต่อกับผู้คนซึ่งมาจากบ้านเมืองภายนอกและติดต่อกับบ้านเมืองและชุมชนที่อยู่ภายใน มีปฏิสัมพันธ์กันในด้านเศรษฐกิจและการเมืองในเวลาต่อมา

การศึกษาที่ผ่านมา (ศรีศักร วัลลิโภดม, ต.ค.-ธ.ค. ๒๕๒๗, หน้า ๖-๑๙) พบว่าบริเวณบ้านเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่ตั้งอยู่ในเขตใกล้ทะเลภายหลังจากที่ได้รับอิทธิพลอารยธรรมอินเดียมาผสมผสานและสร้างวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นได้นั้นในระยะแรกมี ๒ กลุ่มที่สำคัญ กลุ่มที่หนึ่งคือกลุ่มที่มีเมืองอู่ทองเป็นศูนย์กลางและอีกกลุ่มหนึ่งมีเมืองมโหสถเป็นศูนย์กลาง อย่างไรก็ตามเมืองทั้งสองกลุ่มมีปฏิสัมพันธ์และมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับเมืองหรือชุมชนที่อยู่ภายในด้วยทั้งสิ้น แต่ต่อมาด้วยบริบทหลาย ๆ อย่างที่เปลี่ยนแปลงไป กลุ่มรัฐโบราณที่เคยมีมาก่อนนี้จึงถูกแทนที่ด้วยเมืองใหม่ที่อยูริมแม่น้ำมากกว่า และขยายตัวไปมีปฏิสัมพันธ์กับบ้านเมืองอื่นด้วย

การศึกษาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีทำให้ทราบว่าในอดีตเมื่อราว ๑,๐๐๐-๑,๕๐๐ ปีที่แล้ว แนวชายฝั่งทะเลของอ่าวไทยอยู่สูงกว่าปัจจุบันขึ้นไปทางเหนือประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร เริ่มจากจังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี อ่างทอง สิงห์บุรี ลพบุรี สระบุรี ผ่านนครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา และชลบุรี สถาปนามิศาสตร์เช่นนี้ทำให้เกิดเมืองท่าทางทะเลที่สำคัญขึ้นหลายเมืองต่างช่วงเวลากันไป อาทิ เมืองอู่ทอง เมืองคูบัว เมืองนครชัยศรี เมืองเพชรบุรี เมืองละโว้ เป็นต้น เมืองเหล่านี้ล้วนอยู่ในเขตลุ่มน้ำลำคลองหรือ Riverine Area สามารถติดต่อกับทะเลได้พร้อมกับขยายตัวเข้าสู่ภูมิภาคส่วนใหญ่ จึงมีทั้งพื้นที่เพาะปลูก แหล่งทรัพยากรธรรมชาติและของป่า ในขณะที่

๑๖ วรรณคดี นิพนธ์สุโขทัย

เดียวกันก็ติดต่อค้าขายกับต่างถิ่นทางทะเล*

แผนที่แสดงเมืองโบราณในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

* ย้อนหลังไปประมาณ ๓,๐๐๐ ปีก่อน ลำน้ำแม่กลองไม่ได้ไหลผ่านอำเภอท่ามะกาไปอำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม ในจังหวัดราชบุรี และออกทะเลที่ปากอ่าวไทยบริเวณจังหวัดสมุทรสงครามอย่างทุกวันนี้ แต่ไหลไปออกอ่าวไทยที่บริเวณจังหวัดนครปฐม เมื่อเป็นเช่นนี้บริเวณที่ราบลุ่มของจังหวัดราชบุรีในปัจจุบันไปจนถึงอำเภอเขาชัยย้อย จังหวัดเพชรบุรี ก็คือชายหาดขอบอ่าวไทย ทำให้บริเวณอำเภอนครชัยศรี อำเภอสามพราน อำเภอบ้านแพ้ว ตำบลเนินสะตอก วัดเพลง บางคนก็ อัมพวา และอำเภอเมืองจังหวัดสมุทรสงคราม รวมถึงอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรียังเป็นส่วนหนึ่งของท้องทะเล และต่อมาจึงเกิดเป็นที่ลุ่มซึ่งดอนขึ้นจากดินตะกอนที่น้ำพัดพามาจากภายในทวีป

เมืองท่าชายทะเลเหล่านี้อาศัยความรุ่งเรืองของการค้าจากภายนอกรวมกับการสร้างบ้านแปลงเมืองและการเดินทางติดต่อค้าขายภายในเกิดเป็นบ้านเมืองที่สำคัญขึ้นมาได้ในที่สุด และดำรงอยู่ด้วยการติดต่อกับผู้คนและบ้านเมืองจากภายนอกเป็นสำคัญ

การเกิดและเติบโตขึ้นเป็น “เมืองศูนย์กลาง” ของเมืองท่าทางทะเล

ในขณะที่เมืองเริ่มต้นจากการเป็นชุมชนแล้วผ่านกระบวนการจนกลายเป็นเมืองเกิดการเพิ่มจำนวนผู้คน และ/หรือการเพิ่มขึ้นของพื้นที่นั้น เมืองศูนย์กลางเกิดจากการรวมตัวและสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองเพื่อกุมอำนาจทางการค้าในบริเวณนั้นเอาไว้ เมืองศูนย์กลางที่เกิดขึ้นก่อนการสถาปนารัฐหรืออยุธยาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาคือการเป็นเมืองที่มีศักยภาพในด้านการค้า โดยเฉพาะการค้าทางทะเลแล้วรวมกลุ่มสร้างเครือข่ายของตนให้เกิดขึ้นมาได้

ปัจจัยสำคัญที่มีลักษณะร่วมกันเกี่ยวกับการเกิดและเติบโตขึ้นเป็นศูนย์กลางของเมืองท่าทางทะเลคือที่ตั้งของเมือง ซึ่งมักจะเป็นเมืองที่อยู่ใกล้ปากแม่น้ำ มีทางออกทางทะเลได้สะดวก ทั้งมีความสามารถในการติดต่อกับโลกภายนอกได้ มีความพร้อมสำหรับการออกเดินเรือทางไกล นอกจากนี้ยังเกิดขึ้นจากความสามารถในการเดินเรือตัดข้ามมหาสมุทรของนักเดินทางชาวอินเดียและชาวจีนที่ทำให้เกิดการเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ตั้งแต่ครั้งโบราณ ดังจะเห็นได้จากเมืองฟูนันที่เปิดรับการค้าจากภายนอกมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๓ หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย หลังจากนั้น ชื่อของอาณาจักรทวารวดีที่เป็นกลุ่มเมืองซึ่งรวมกันอยู่ด้วยวัฒนธรรมแบบเดียวกันก็มีความหมายมากขึ้น เมืองในยุคนี้มีอยู่ด้วยกันหลายเมืองที่เป็นเมืองศูนย์กลางในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ก่อนการเข้ามาของจีน ดินแดนทางตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นานมาแล้วก็คืออินเดีย ผลจากการแพร่กระจายของอารยธรรมอินเดียทำให้เกิดเป็นชุมชนบ้านเมืองขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เกิดมีจารึกที่ใช้อักษรปัลลวะและภาษาที่รับจากอินเดีย รวมถึงลักษณะของสถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมที่แสดงอิทธิพลอินเดียอย่างชัดเจน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนล่างกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการค้าโลกตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๒ นักโบราณคดีพบโบราณวัตถุหลายชิ้นจากอินเดียและ

๑๘ วราภคณา นิพัทธ์สุขกิจ

โรมัน เช่น หินหยก ลูกปัดมีลายแบบอินเดีย เหรียญทองแดงของจักรพรรดิโรมัน วิกโตริ努ส* และเครื่องประดับที่ทำด้วยทองคำ เช่น สร้อยคอ ต่างหู ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับเครื่องประดับที่พบที่เมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนาม (พบที่อุ่ทอง) หวีงาช้างจำหลัก ลวดลายสัญลักษณ์ทางศาสนา (พบที่เมืองจันเสน) ตะเกียงโรมันสำริด (พบที่พงตึก) และตราโรมัน (พบที่เมืองออกแก้ว) แต่ไม่พบโบราณสถานหรือสถาปัตยกรรมที่มีอิทธิพลจากอินเดีย จึงสะท้อนว่าในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษ อุ่ทองและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเพียงทางผ่านของเรือข้ายการค้าจากภายนอกเท่านั้น จนกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นไปที่เอกสารจีนเริ่มกล่าวถึงพูน้อยอย่างต่อเนื่องพร้อมกับกล่าวถึงเมืองท่าอื่น ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ธิดา สาระยา, ๒๕๓๑ : ๓๕)

ธิดา สาระยา ศึกษาไว้ว่าการเปิดเส้นทางบกติดต่อระยะสั้น ๆ ระหว่างชนชาติชนเผ่าซึ่งเชื่อมต่อการค้าทางไกลนั้นมีอยู่ตลอดมา สิ่งเหล่านี้นำมาสู่การผสมผสานความถนัดระหว่างคนที่อยู่บนบกกับคนที่เป็นชาวทะเล (ธิดา สาระยา, ๒๕๓๑ : ๑๖) ยิ่งไปกว่านั้น การเข้ามาของกลุ่มคนจากภายนอกย่อมทำให้ผู้ที่อยู่ใกล้ทะเลเหล่านี้ตื่นตัวรับวัฒนธรรมหรือความรู้ใหม่ ๆ มากกว่าคนที่อยู่ตอนในเข้าไปที่ไม่ได้มีโอกาสปะทะสังสรรค์กับคนที่มาจากภายนอกโดยตรง

ในช่วงเวลาจากคริสต์ศตวรรษที่ ๓ ถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๗ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่วัฒนธรรมทวารวดีกระจายตัวอยู่ทั่วไปบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา แม้เกิดบ้านเมืองซึ่งพัฒนาจากการรวมกลุ่มของคนในวัฒนธรรมเดียวกันคือวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาขึ้น แต่ขาดเอกภาพในการรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่ว่าจะรวมเป็นรัฐหรืออาณาจักร แต่เมืองในกลุ่มวัฒนธรรมนี้มีแนวโน้มประสานความร่วมมือทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลมาจากความเจริญทางการค้าระหว่างเอเชียและแปซิฟิกคือการค้าระหว่างโลกตะวันตก

* จักรพรรดิซีซาร์ วิกโตริ努ส (Cesar Victorinus) ปกครองอาณาจักรโรมันอยู่ระหว่างปีพุทธศักราช ๘๑๒-๘๑๔ เหรียญดังกล่าวผลิตขึ้นที่เมืองโคลน์ (Köln) ประเทศเยอรมนีและนำเข้ามาที่อุ่ทองโดยพ่อค้าชาวอินเดีย และในการค้าขายคงจะใช้เหรียญเงินที่ด้านหนึ่งเป็นรูปศรีวิตสะ และอีกด้านหนึ่งเป็นรูปพระอาทิตย์ครึ่งดวงกันอย่างแพร่หลาย ด้านหน้าเหรียญมีรูปพระพักตร์ด้านข้างของจักรพรรดิซีซาร์ วิกโตริ努สสวมมงกุฎยอดแหลมเป็นแฉก มีตัวอักษรล้อมรอบออบูริมุสของเหรียญว่า IMP C VICTORINUS PF AUG ซึ่งเป็นคำย่อของ Imperator Caesar Victorinus Pius Felix Auguste แปลว่า จักรพรรดิซีซาร์ วิกโตริ努ส ศรีทธา ความสุข เป็นสง่า ส่วนด้านหลังของเหรียญเป็นรูปของเทพีอาธีนา

อินเดีย และจีน (ธิดา สาระยา, ๒๕๓๑ : ๑๖)

ความเนื่องกันทางการค้านอกจากจะเป็นปัจจัยที่แพร่กระจายวัฒนธรรมทั้งภายในและภายนอกขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาแล้ว ยังก่อให้เกิดเมืองศูนย์กลางสำคัญขึ้นทั้งบริเวณชายฝั่งทะเลและลุ่มน้ำตอนใน ซึ่งเห็นได้ชัดประมาณคริสต์ศตวรรษ ๗ เป็นต้นไป สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์นี้ขึ้นก็คือเศรษฐกิจการค้า และพัฒนาการดังกล่าวนี้ยังคงเกิดขึ้นสืบเนื่องไปแม้หลังสมัยทวารวดีเมื่อเริ่มมีรัฐอันประกอบด้วยเมืองศูนย์กลางที่มีอำนาจเหนือเมืองอื่น มีการจัดระบบการบริหาร การเมือง การปกครองที่ซับซ้อนเกิดขึ้น

การเกิดขึ้นของเมืองใกล้ชายฝั่งทะเลเหล่านี้เป็นการตอบสนองของความเคลื่อนไหวของผู้คนในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนล่าง ทั้งที่อยู่บนบกและที่เป็นชาวทะเล ในขณะที่เดียวกันก็เพื่อตอบสนองปรากฏการณ์สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงแผนการเดินทางจากเลียบชายฝั่งเป็นการเดินเรือออกทะเลเปิดโดยอาศัยลมมรสุมซึ่งพัดอยู่ในมหาสมุทรอินเดีย ผลจากความรู้อันนี้ทำให้เกิดการเดินทางเชื่อมโลกทางตะวันตกกับตะวันออกเข้าด้วยกัน ผ่านการเดินทางเรือจากคาบสมุทรอาระเบียไปจนถึงแถบคาบสมุทรมลายู ปรากฏหลักฐานในเอกสารโบราณคือเอกสารทางพระพุทธศาสนา เช่น มิลินทปรัสนา และมหานิทะสะ ได้กล่าวถึงเมืองท่าค้าขายมากมายตามเส้นทางที่ลมมรสุมพัดผ่าน (ธิดา สาระยา, ๒๕๕๔ : ๑๕๙) และเอ่ยนามของสุวรรณภูมิซึ่งเป็นคำรวมเรียกอาณาบริเวณทางตะวันตกของอ่าวเบงกอล

ความสามารถของผู้ปกครองที่อยู่ ณ เมืองท่าทางทะเลในการติดต่อกับภายนอก และการสร้างเครือข่ายการค้าจะเห็นได้จากกรณีของอู่ทอง เมืองนครปฐม เมืองคูบัว ซึ่งเชื่อมสองลุ่มแม่น้ำเข้าด้วยกันได้ทำให้เมืองเหล่านี้กลายเป็นแกนหลักในการเผยแพร่วัฒนธรรมเข้าไปสู่ผู้คนภายใน เช่น ระบบกษัตริย์ การสืบสายสกุล ซึ่งสะท้อนกรอบของวัฒนธรรมฮินดู-พุทธจากอินเดีย นอกจากนี้ การได้ติดต่อกับภายนอกเมื่อรวมเข้ากับการเติบโตของระบบกษัตริย์ย่อมเป็นแรงจูงใจประการหนึ่งที่ทำให้ผู้คนอพยพโยกย้ายจากดินแดนตอนในมาอาศัยยังเมืองเหล่านี้ ทั้งเพื่อมาเป็นแรงงานและเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และเกิดการขยายเมืองเข้าไปสู่ดินแดนตอนใน

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าเมื่อพิจารณาการเกิดขึ้นของเมืองก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีลักษณะเป็นเมืองท่าทางทะเลนั้น อาจพิจารณาการเกิดขึ้นเป็น ๓ ช่วง ซึ่ง

การแบ่งนี้พิจารณาจากการเกิดขึ้นและเติบโตของเมือง รวมไปถึงการสร้างความสัมพันธ์ของเมืองศูนย์กลางกับภายนอก ช่วงแรกคือฟูนัน (คริสต์ศตวรรษที่ ๑-๖) ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดเมืองท่าค้าขายทางทะเลที่มีผลอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ช่วงเวลานี้นักเดินทางยังไม่นิยมใช้ช่องแคบมะละกาเป็นเส้นทางค้าสำคัญ ช่วงที่สองคืออู่ทอง คุบัว นครปฐม (คริสต์ศตวรรษที่ ๓-๑๑) ที่รับอิทธิพลอารยธรรมอินเดียเข้ามาและนักเดินเรืออาศัยช่องแคบมะละกาเป็นเส้นทางค้าสำคัญ ส่งผลให้เกิดอาณาจักรศรีวิชัยขึ้นทางใต้และเกิดอาณาจักรทวารวดีในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนช่วงที่สามคือละโว้ สุพรรณภูมิ ราชบุรี อโยธยา (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๑-๑๔) เป็นช่วงเวลาในเมืองศูนย์กลางที่สร้างเป็นเครือข่ายเดิมเสื่อมลง และเกิดมีเครือข่ายใหม่เกิดขึ้น เป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดกรุงศรีอยุธยา

เมืองท่าโบราณช่วงที่ ๑

เมืองโบราณฟูนัน (คริสต์ศตวรรษที่ ๑-๖)

การเกิดขึ้นของเมืองท่าทางทะเลโบราณในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นสัมพันธ์กับเมืองโบราณฟูนัน* ที่เกิดขึ้นมาก่อน ฟูนันมีการติดต่อทางทะเลกับภายนอก และอาศัยพื้นฐานด้านเกษตรกรรมในการตั้งบ้านเมืองและดำรงอยู่ ฟูนันเป็นอาณาจักรใหญ่ปรากฏในเอกสารจีนว่าอุดมสมบูรณ์และร่ำรวย มีคนต่างเชื้อชาติมาอาศัยในอาณาจักรนี้ เช่น พรหมณ์จากอินเดีย เอเชียกลาง จีน (ฉิดา สาระยา, ๒๕๓๑ : ๓๘-๔๐) และเป็นอาณาจักรแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ส่งทูตไปจีน ซึ่งขณะนั้นตรงกับสมัยสามก๊ก (ค.ศ. ๒๒๐-๒๘๐) (Martin Stuart-Fox, 2003 : 27) อย่างไรก็ตาม จีนเข้ามาค้าขายในทะเลใต้ตั้งแต่ก่อนหน้านั้นแล้ว คือเข้ามาตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่น (ปี ๒๐๖ ก่อนคริสตกาล - ค.ศ. ๒๒๐) ต่อมาในช่วงสามก๊ก เส้นทางหลักไปยังอินเดียและเปอร์เซียคือเส้นทางบกที่รู้จักในนามเส้นทางสายไหม และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ในเส้นทางนี้ด้วย แต่เมื่อจีนเกิดความแตกแยกออกเป็นสามก๊ก ก็กหรือแคว้นที่อยู่ทางใต้ที่สุดคือแคว้นวุ (Wu) ซึ่งถูกตัดขาดจากเส้นทางการค้าทางบกก็ได้อาศัยเส้นทางทะเลในการ

* ที่ตั้งของฟูนันยังเป็นที่ถกเถียงกันว่าอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างหรืออยู่ที่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง

ออกค้าขายติดต่อกับโลกภายนอกแทน และเดินทางมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

กล่าวได้ว่าพัฒนาการของฟูนันมีส่วนอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา เกิดลักษณะของการขยายตัวเข้าสู่ภูมิภาคส่วนใน และเกิดความพร้อมของคนจากภายในเพื่อเปิดออกสู่โลกภายนอก เมื่อรับแรงกระตุ้นจากพลังความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกโดยเฉพาะการรับอารยธรรมอินเดียและการแลกเปลี่ยนการค้า ส่งผลให้เจ้าเมืองเริ่มสร้างอำนาจรัฐที่เป็นระบบ เกิดระบบกษัตริย์ การสืบเชื้อสาย และการอิงอำนาจจากเทพเจ้าตามคติของอินเดีย ความมั่นคงของเมืองที่เข้มแข็งเห็นได้จากการสร้างศาสนสถานและโบราณสถานขนาดใหญ่ และพิธีกรรมการกลาปนที่มีผลต่อการสร้างชุมชนใหม่ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๗ เป็นต้นไป

การเกิดขึ้นของฟูนันนับเป็นปรากฏการณ์สำคัญของคนในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะแสดงถึงศักยภาพของคนท้องถิ่นที่มีความรู้ความสามารถที่จะดำรงชีวิตและปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมจากภายนอกได้ ไม่ว่าจะเป็นการแผ่ขยายของอารยธรรมอินเดียหรือแม้แต่การติดต่อเชิงเศรษฐกิจระหว่างชุมชนในภูมิภาคเดียวกัน (ธิดา สาระยา, ๒๕๕๒ : ๑๗๑)

ขอบเขตเครือข่ายของฟูนันตามเอกสารจีนสัมพันธ์กับกลุ่มน้ำเจ้าพระยาอย่างมาก ทั้งนี้เพราะการเดินทางเรือในสมัยโบราณเป็นการเดินเรือเลียบชายฝั่งอ่าวไทย ทำให้ฟูนันได้เกี่ยวข้องกับบ้านเมืองในบริเวณนั้น เช่น ดูนซุน พันพัน เป็นต้น ซึ่งอยู่ในเส้นทางการเดินเรือดังกล่าว มีหลักฐานว่าประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๓ เอกสารจีนเริ่มกล่าวถึงเมืองฟูนัน ดูนซุน กิมหลิน ตันตัน พันพัน หลินอ้อ บรรดาเมืองเหล่านี้อยู่ในเส้นทางการติดต่อจากตะวันตกผ่านอ่าวไทยสู่บริเวณด้านตะวันออกของแหลมญวน ขณะนั้นการใช้ช่องแคบมะละกายังไม่เป็นที่แพร่หลายในหมู่นักเดินเรือต่างประเทศ เพราะไม่คุ้นกับคลื่นลมแรงและลมมรสุม ส่วนฟูนันนั้นติดต่อค้าขายไปทั่วน่านน้ำมหาสมุทร ไปติดต่อกับอินเดียและจีน (ธิดา สาระยา, ๒๕๕๒ : ๑๗๒)

การเติบโตของฟูนันและเมืองในยุคเดียวกันที่สืบไปจนสมัยหลังดังกรณีเมืองอู่ทอง ทำให้กล่าวได้ว่าในช่วงประมาณตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นไปได้เกิดบ้านเมืองที่ร่ำรวยมั่งคั่ง มีศักยภาพสูงทั้งทางด้านการผลิตภายในและการติดต่อกับภายนอก อยู่แล้วก่อนรับอารยธรรมอินเดีย

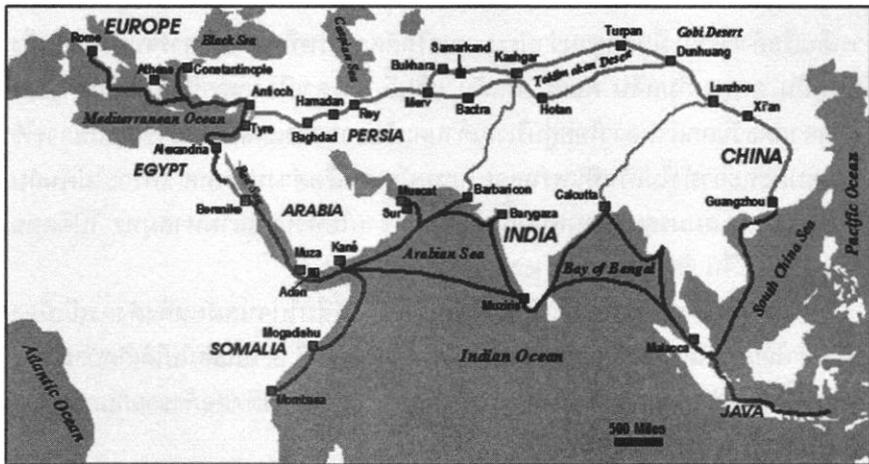
อย่างไรก็ดี จะเห็นได้ว่าความสำคัญของเมืองท่าโบราณในช่วงที่หนึ่งและที่สอง

นั้นไม่ได้แยกขาดจากกัน เพราะปัจจัยที่ทำให้เกิดเมืองท่าทางทะเลที่สำคัญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงที่สองก็มาจากอิทธิพลความเจริญของเมืองท่าในช่วงที่หนึ่งผสมเข้ากับการค้าจากภายนอกที่ขยายตัวเติบโตมากขึ้นนั่นเอง

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดพัฒนาการของเมืองท่าในช่วงที่ ๒

เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๓ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเกิดเมืองอู่ทองหรือที่จีนเรียกว่ากิมหลิน หรือจินหลิน ซึ่งมีลักษณะเทียบได้กับฟูนันคือเป็นเมืองท่าใกล้ฝั่งทะเลเช่นเดียวกัน ในเวลานั้นจีนมีความสำคัญต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ดังจะเห็นได้ใน ค.ศ. ๒๘๐ เมื่อราชวงศ์จิน (Jin dynasty) รวบรวมจีนได้เป็นปึกแผ่น แม้จะเป็นระยะเวลาสั้น ๆ แต่ฟูนันและจามปาก็รีบส่งคณะทูตไปเพื่อหวังสถาปนาความสัมพันธ์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสำคัญทางการค้าของจีนได้มากและเป็นเช่นนี้ตลอดมา

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๕-๖ เป็นต้นไป เชื่อได้ว่ากิจกรรมทางการค้าบนเส้นทางสายไหมตอนบนที่มุ่งไปเอเชียกลางและการค้ามหาสมุทรอินเดียตอนล่างได้มาสมทบกันคับคั่งอยู่ในบริเวณน่านทะเลที่ติดต่อระหว่างมหาสมุทรอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อเข้าสู่จีน ส่งผลให้ช่องแคบมะละกากลางกลายเป็นเส้นทางที่พ่อค้าและ

เส้นทางสายไหมทางบก และเส้นทางทะเล

นักเดินทางพร้อมที่จะเสี่ยง อย่างไรก็ตาม การเดินทางค้าขายผ่านช่องแคบมะละกาต้องอาศัยทักษะของชาวน้ำพื้นถิ่น และแม้ว่าจีนจะได้บันทึกเรื่องนี้ไว้ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๓ แล้ว แต่การใช้ช่องแคบมะละกาเพื่อการค้าอย่างจริงจังกลับเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ เป็นต้นไป เนื่องมาจากอำนาจของจีนทางตอนเหนือไม่เป็นปึกแผ่นดังแต่ก่อน ชนเผ่าต่าง ๆ แย่งกันสร้างอำนาจและคุกคามเส้นทางสายไหมและจีนควบคุมไม่ได้ นอกจากนี้ในเวลาต่อมา การที่จีนทั้งเหนือและใต้นิยมสินค้าจากต่างประเทศก็ช่วยส่งเสริมให้การค้าทางทะเลขยายตัวผ่านตัวกลางสำคัญในการค้าคือชาวน้ำท้องถิ่น (ธิดา สารระยา, ๒๕๕๔ : ๑๗๔)

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๕ เป็นต้นไป การตั้ง “ศรีวิชัย” หรือสมาพันธรัฐศรีวิชัย เป็นปัจจัยที่ยังช่วยให้การเปิดเส้นทางค้าผ่านช่องแคบมะละกาทวีความสำคัญยิ่งขึ้น ศรีวิชัยขึ้นมาเติมเต็มช่องว่างของอำนาจบริเวณช่องแคบมะละกา คาบสมุทรมลายู และหมู่เกาะอินโดนีเซียโดยการรวมตัวกันของชาวน้ำท้องถิ่นและชาวอินเดียพื้นทะเล รวมทั้งการขยายอำนาจของรัฐและบ้านเมืองในคาบสมุทรมลายูทางใต้ โดยเฉพาะกลุ่มราชวงศ์ปัลลวะและทมิฬ (ธิดา สารระยา, ๒๕๕๔ : ๑๗๔) ซึ่งสะท้อนให้เห็นความนิยมในการใช้เส้นทางนี้จากการใช้เส้นทางทะเลของนักจาริกแสวงบุญระหว่างจีนและอินเดีย

การเปิดเส้นทางการค้าบริเวณช่องแคบมะละกาขึ้นเองที่ทำให้หลังคริสต์ศตวรรษที่ ๕ เป็นต้นไป พ่อค้าหลายชนชาติล้วนเข้าร่วมในการค้านี้ อาทิ อาหรับ เปอร์เซีย อินเดีย จีน เวียดนาม และจีน เรือสินค้าจีนเริ่มลงมาค้าขายถึงสุมาตรา ปาเล็มบัง ชวา และพ่อค้าจีนอาจเดินทางไกลไปถึงกัลกัตตาทางฝั่งมะละบาร์และเดินทางต่อไปถึงเมืองเอเดนได้ (ธิดา สารระยา, ๒๕๕๔ : ๑๗๕)

หลังการเปิดช่องแคบมะละกา ปรากฏว่าเมืองท่าสำคัญที่เป็นเครือข่ายทางการค้าเดิมลดจำนวนลง แต่เกิดศูนย์กลางแห่งใหม่หรือแม้แต่การที่ศูนย์กลางเดิมขยายเครือข่ายกว้างขวางขึ้นในแต่ละน่านน้ำของภูมิภาค เกิดการรวมตัวและสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองเพื่อกุมการค้ามหาสมุทรอินเดียในแต่ละภูมิภาค ที่สำคัญมากคือศรีวิชัยที่ขึ้นมามีบทบาทเหนือการรวมตัวของชาวน้ำ ในช่วงเวลาเดียวกับที่บ้านเมืองบนคาบสมุทรมลายู ริมฝั่งทะเลอ่าวไทย ตลอดถึงเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขงที่รวมเรียกว่าเมืองในวัฒนธรรมทวารวดีล้วนมีบทบาทในการค้านานาชาติ

ในสมัยราชวงศ์ถัง (ค.ศ. ๖๑๘-๙๐๗) ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่สมาพันธรัฐศรีวิชัย

๒๔ วรรณคดี นิพัทธ์สุขกิจ

มีอำนาจทางทะเล จีนติดต่อกับเมืองศูนย์กลางหลาย ๆ เมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น จามปา เจนละ อาณาจักรในคาบสมุทรมลายู สุมาตรา และชวา ติดต่อกับอินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับ เพื่อทำการค้าในมหาสมุทรอินเดีย การค้าติดต่อกันระหว่างจีนกับอินเดียทางทะเลช่วยเพิ่มโอกาสทางการค้าแก่ศรีวิชัย เพราะโดยที่ตั้งของอาณาจักรสามารถคุมช่องแคบมะละกา และบังคับให้เรือทุกลำที่ผ่านทางนี้เข้ามาขายท่าเรือของศรีวิชัยและบังคับเรือให้จ่ายภาษี

ส่วนในสมัยช่ง (ค.ศ. ๙๖๐-๑๒๗๙) ซึ่งเป็นสมัยที่จีนมีความเจริญทางการค้าอย่างมาก มีความก้าวหน้าในการต่อเรือเดินทะเลขนาดใหญ่กว่าเดิมเพื่อบรรทุกเครื่องปั้นดินเผา ชา ไหม งานหัตถกรรม และเงินทองแดง เพื่อออกไปแลกเปลี่ยนกับพริกไทย น้ำตาล เครื่องเทศ และเครื่องหอมต่าง ๆ อาทิ กายาน และการบูร พ่อค้าในสมัยนี้มีอิทธิพลในการทำการค้าสร้างความมั่งคั่งให้แก่ตนเอง (Martin Stuart-Fox, 2003 : 48) และเมื่อราชวงศ์ซ่งพ่ายแพ้ต่อชนเผ่าที่อยู่ทางเหนือในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ก็ถอยร่นลงมาทางใต้ เกิดเป็นราชวงศ์ซ่งใต้ ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่หังโจว ก็ยิ่งส่งเสริมการค้าทางทะเลมากยิ่งขึ้นไปอีก พ่อค้าเอกชนมีอิทธิพลในการทำการค้ามาก

จึงอาจกล่าวได้ว่าปัจจัยสำคัญต่อการเกิดขึ้นของเมืองในช่วงที่ ๒ นี้ก็คือการค้าทางทะเลของจีนและอินเดียนั่นเอง และเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้มีการสร้างเครือข่ายการค้าเพื่อทำการค้ากับภายนอกกับกับตามเดิบททางการค้าทางทะเลที่เกิดขึ้นในสมัยเดียวกัน

เมืองท่าโบราณช่วงที่ ๒ (คริสต์ศตวรรษที่ ๓-๑๑)

ในช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาของการเมืองในเครือข่ายของแคว้นทวารวดีในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ศิลปะทวารวดีคือสิ่งที่แสดงความเกี่ยวพันของของเมืองในเครือข่ายนี้ อย่างไรก็ตามการมีศิลปกรรมแบบทวารวดีเกิดขึ้นมิได้หมายความว่า เป็นศิลปกรรมที่มีลักษณะเหมือนกันไปทุกแห่ง การศึกษาชี้ให้เห็นว่าศิลปกรรมทวารวดีมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะท้องถิ่น แสดงให้เห็นว่ามีได้มีอาณาจักรกว้างขวาง มีเอกภาพทางการเมืองเป็นหนึ่งเดียวคุมอำนาจอยู่เหนืออาณาบริเวณอันกว้างขวางที่เรียกรวม ๆ ว่าอาณาจักรทวารวดี เป็นแต่เพียงการเรียกชื่อรวมของศิลปะที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาคริสต์ศตวรรษที่ ๖-

๑๑ เท่านั้น (ธิดา สาระยา, ๒๕๕๒ : ๑๗๔) กระนั้น เมืองศูนย์กลางที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ก็ได้รวมตัวกันเกิดเป็นเครือข่ายการค้าขึ้น

เมืองอุทอง-เมืองท่าทางทะเลในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

เมืองอุทอง (คริสต์ศตวรรษที่ ๓-๗) มีสภาพภูมิศาสตร์เป็นเมืองท่าชายทะเลตั้งอยู่บริเวณที่มีแม่น้ำ ๒ สายไหลมาบรรจบกัน ซึ่งต่อมากลายเป็นลำน้ำสุพรรณบุรี เมืองอุทองมีทางติดต่อกับต่างประเทศได้และติดต่อกับบ้านเมืองทางเหนือในเขตที่เป็นจังหวัดสุพรรณบุรีและอุทัยธานีในปัจจุบันได้ด้วย เมื่อการติดต่อค้าขายขยายตัวมากขึ้นก็ทำให้บริเวณทางตอนในพัฒนาขยายตัวขึ้น ดังจะเห็นได้จากในสมัยหลังที่เกิดการขยายตัวจนตั้งเมืองสุพรรณบุรี*ขึ้นมาได้ นอกจากนี้อุทองยังมีเส้นทางติดต่อกับเมืองนครปฐมตามลำน้ำบางแก้วด้วย

เมืองอุทองในกลุ่มแม่น้ำท่าจีนเป็นเมืองเก่าที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนเกิดเป็นบ้านเมืองขึ้นในยุคทวารวดี ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการปกครอง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม รวมทั้งเผยแพร่ความเจริญไปยังเมืองในกลุ่มน้ำท่าจีนและแม่กลอง เมืองอุทองพัฒนาขึ้นมาเป็นศูนย์กลางการค้าคมนาคมทางบกและทางน้ำทางฝั่งตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา มีลำน้ำจะเข้สามพันเชื่อมกับลำน้ำต่าง ๆ มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากับนานาชาติ เช่น โรมัน เปอร์เซีย อินเดีย โบราณวัตถุที่เป็นหลักฐานยืนยันถึงการแลกเปลี่ยนทางการค้าและวัฒนธรรม เช่น ปูนปั้นรูปพ่อค้าชาวเปอร์เซีย เหรียญโรมันโบราณ พระพุทธรูป และลูกปัดที่ไม่ได้มีแหล่งผลิตในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน ฯลฯ

โบราณวัตถุ ลูกปัด และเครื่องประดับที่พบ ณ เมืองโบราณอุทองและบริเวณใกล้เคียงเป็นวัตถุพยานที่บอกให้ทราบว่าบริเวณนี้ได้เคยติดต่อกับภายนอกอย่างแน่นอน และน่าจะเป็นจุดศูนย์กลางของการติดต่อกับภายนอกด้วย ไม่ว่าจะผู้คนจากโรมัน เปอร์เซีย หรืออินเดียจะเคยมาติดต่อกับอุทองเองหรือไม่ก็ตาม เพราะการติดต่อนั้นอาจอาศัยการส่งผ่านกันมาเป็นทอด ๆ มิได้มาถึงจริง ๆ แต่ก็ย่อมแสดงว่าอุทองเป็นศูนย์กลาง

* สุพรรณบุรีหรือสุพรรณภูมิเป็นจุดรวมแห่งการติดต่อจากภายนอกเข้าสู่ลุ่มน้ำตอนในโดยแท้จริง และเป็นเมืองที่เกิดขึ้นมาแทนที่เมืองนครปฐมและเมืองอุทองในแถบลุ่มน้ำท่าจีน

ของภูมิภาคแถบนั้น จึงพบโบราณวัตถุที่เป็นพยานแห่งช่วงสมัยจำนวนมาก

นอกจากจะเป็นศูนย์กลางติดต่อกับภายนอก อู่ทองยังเป็นศูนย์กลางติดต่อกับเมืองหรือชุมชนที่อยู่ภายในด้วย ดังจะเห็นลูกปัดอู่ทองกระจายไปอยู่ตามที่ต่าง ๆ เช่น นครปฐม กาญจนบุรี ปราณบุรี ลพบุรี นครราชสีมา อันเป็นเครือข่ายการติดต่อสัมพันธ์กันในสมัยทวารวดี (ธิดา สาระยา, ๒๕๓๐ : ๔๒) และสะท้อนได้ว่าอู่ทองมีการค้ากับภายนอก ความเจริญของอู่ทองมีอยู่ในช่วงเวลาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๓-๗ สืบเนื่องจากรูปแบบของศาสนสถานและการค้นพบโบราณวัตถุที่นำมาจากภายนอกและที่เลียนแบบคล้ายคลึงกับของที่นำมาจากภายนอกซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว

หลังจากคริสต์ศตวรรษที่ ๘ ลงมา โบราณวัตถุที่มาจากต่างประเทศและที่ทำลอกเลียนของต่างประเทศมีจำนวนน้อยลง แต่เกิดโบราณวัตถุที่มีรูปแบบเป็นของท้องถิ่นพัฒนาขึ้นและมีจำนวนมากขึ้นตามลำดับ แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงเวลาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๘ ลงมาว่าน่าจะได้เกิดเมืองใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางของรัฐขึ้นแทนที่เมืองอู่ทองแล้ว ซึ่งก็ได้แก่เมืองนครชัยศรีหรือนครปฐมในลุ่มน้ำท่าจีนตอนล่าง และยังเกิดเมืองละโว้ขึ้นในลุ่มน้ำป่าสักทางตะวันออกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และมีการขยายตัวของบ้านเมืองเข้าไปในลุ่มน้ำแม่กลองเกิดเมืองคูบัวเป็นเมืองสำคัญ นอกจากนี้ ทางด้านตะวันออกยังเกิดเมืองศรีเทพและเมืองอื่น ๆ อีกหลายแห่ง เมืองเหล่านี้มีการติดต่อถึงกันทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมและขยายไปยังภูมิภาคอื่น ๆ เช่น ภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้วย

ความสำคัญของอู่ทองลดลงจากทั้งจากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไป และจากการที่นักเดินเรือรู้จักใช้ประโยชน์จากลมมรสุมจนสามารถเดินเรือผ่านช่องแคบมะละกาได้ในคริสต์ศตวรรษที่ ๖ ทำให้ใช้เวลาเดินทางน้อยลง เกิดการเดินทางเรือในทะเลชวาขึ้นมาแทนที่การเดินทางเรือในอ่าวไทย มีผลให้เมืองเก่าหลายเมืองที่เคยมีความสำคัญเช่นเมืองอู่ทองลดบทบาทลงหรือเปลี่ยนบทบาทไป ที่สำคัญการเดินทางเรือในทะเลชวาส่งผลให้เกิดสหพันธรัฐอย่างหลวม ๆ ที่รู้จักกันในชื่อ “ศรีวิชัย” ขึ้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๗-๘

อย่างไรก็ดี อู่ทองมิได้หมดบทบาทไปเสียทีเดียว เพราะยังคงมีการติดต่อกับเมืองใหม่ที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเลอ่าวไทยมากกว่าเดิมคือเมืองนครปฐมหรือนครชัยศรี* และ

* ทั้งนี้การขุดค้นทางโบราณคดีไม่ปรากฏว่าเมืองนี้มีอายุเก่ากว่าคริสต์ศตวรรษที่ ๗ จึงนับเป็นเมืองใหม่อย่างแท้จริง

เกิดเครือข่ายระหว่างเมืองนครปฐม-คูทอง-คูบัว เชื่อมโยงแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลองเข้าด้วยกัน กลายเป็นฐานทางด้านการเกษตรและความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ (ธิดาสาระยา, ๒๕๓๑ : ๔๕)

เมืองนครปฐมโบราณ (คริสต์ศตวรรษที่ ๗-๑๔)

เมืองนครปฐมโบราณหรือเมืองนครชัยศรีระยะแรก กำหนดอายุได้ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๗ ถือได้ว่าเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในบรรดาเมืองโบราณในประเทศไทย ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา มีขนาดเกือบเท่าอยุธยาในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ เลยทีเดียว นครปฐมเกิดขึ้นในช่วงที่การค้ารุ่งเรืองและอยู่ในช่วงเดียวกับสมรพินรัฐศรีวิชัย จึงเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นได้ชัดถึงการเกิดขึ้นของเมืองที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจการค้า

การเลือกทำเลที่ตั้งให้เมืองนครปฐมโบราณยังคงเหมือนเมืองที่เกิดขึ้นมาก่อนคืออยู่ในบริเวณลุ่มน้ำลำคลอง แม่น้ำหลักคือแม่น้ำบางแก้วไหลมาจากที่สูงทางตะวันตกเฉียงเหนือ ผ่านกลางเมืองไปลงคูเมืองด้านตะวันออก แล้ววกไปพบกับแม่น้ำท่าจีนที่อำเภอนครชัยศรี เมืองนี้มีลักษณะพิเศษคือไม่มีคันดินเป็นกำแพง แต่อาศัยคูเมืองขนาดใหญ่ที่เรือเข้าออกได้เป็นแนวป้องกัน คลองขนาดใหญ่ เช่น คลองพระประโทน เชื่อมคูเมืองทางเหนือและทางใต้ให้ติดต่อถึงกัน และจากคูเมืองทางใต้มีร่องรอยคลองเชื่อมต่อกับแม่น้ำท่าทางใต้ซึ่งติดต่อกับแม่น้ำแม่กลองในราชบุรีด้วย

คูเมืองและคลองของนครปฐมโบราณเป็นเส้นทางคมนาคมควบคู่ไปกับมิ้วไ่ว้เพื่อการป้องกันภัยและเก็บกักน้ำไว้ใช้ และยังเป็นเส้นทางเชื่อมกับชุมชนรอบในและรอบนอก สองฝั่งแม่น้ำจึงเกิดชุมชนซึ่งเชื่อได้ว่ามีผู้คนอาศัยหนาแน่น เห็นได้จากการมีสุปอิฐขนาดใหญ่ที่วัดดอนยายหอม และยังมีสุปใหญ่น้อยสองฝั่งลำน้ำบางแก้วที่ไปลงแม่น้ำท่าจีน

เมืองนครปฐมโบราณมีความสัมพันธ์กับเมืองคูทอง หลักฐานในเรื่องนี้คือการเกิดเมืองกำแพงแสนที่อยู่ระหว่างนครปฐมและคูทอง แสดงถึงการขยายเมืองนครปฐมไปทางคูทอง และอาศัยคูทองเป็นศูนย์กลางติดต่อกับบ้านเมืองทางตอนเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของลุ่มแม่น้ำท่าจีน

นอกจากนี้ นครปฐมโบราณยังแผ่ขยายออกไปทางแม่น้ำแม่กลองซึ่งอยู่ทางตะวันตกในระยะเวลาเดียวกับที่เมืองคูบัวเติบโตขึ้นด้วย

หลักฐานที่แสดงว่านครปฐมโบราณติดต่อกับผู้คนจากภายนอกและค้าขายกับศรีวิชัยคือการพบลูกปัดหลายชนิด เช่น ลูกปัดสีเดียว (Monochrome Beads) เรียกว่า “ลูกปัดแบบอินโด-แปซิฟิก” (Indo-Pacific Beads) มีแหล่งผลิตที่เมืองปาเล็มบัง บนเกาะสุมาตราของอินโดนีเซีย แหล่งโบราณคดีสุโขทัย (Sungai Mas) ประเทศมาเลเซีย และที่ทุ่งตึก อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา ลูกปัดแก้วเคลือบใสสีทอง และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง เป็นต้น ซึ่งสะท้อนว่ามีการติดต่อสัมพันธ์กันของผู้คนจากหลากหลายแหล่ง

การศึกษาทางโบราณคดีพบว่าราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสภาพภูมิศาสตร์คือ เกิดการถอยร่นของชายฝั่งทะเลอ่าวไทยออกไปไกลกว่าเดิม (ทิวา ศุภจรรยา กฤษณพล วิษพันธุ และชวลิต ชาวเขียว ๒๕๔๔ : ๑๕๑) ส่งผลให้แม่น้ำบางแก้วที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลักของเมืองนครปฐมโบราณเปลี่ยนทางเดินและหมดความสำคัญลง จึงกระทบต่อการยังชีพของชาวเมืองที่จำเป็นต้องใช้น้ำในการอุปโภค บริโภค และกระเทือนต่อระบบเศรษฐกิจของเมืองที่พึ่งพาการติดต่อค้าขายกับต่างถิ่น ทำให้เมืองนครปฐมโบราณที่เจริญรุ่งเรืองมายาวนานต้องเสื่อมลงไปในที่สุด

อย่างไรก็ดี ศรีศักร วัลลิโภดม ศึกษาไว้ว่า ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ บ้านเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีความสัมพันธ์กับกัมพูชาในสมัยเมืองพระนครมากขึ้น และน่าจะมีการเคลื่อนย้ายประชากรในภาคอีสานโดยเฉพาะพวกที่อยู่ในรัฐศรีจนาตมะยังตอนบนของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๒๗ : ๑๗) เช่นกรณีการแผ่วัฒนธรรมขอมจากกัมพูชาเข้ามายังเมืองละโว้ เมืองศรีเทพ เป็นต้น ในเวลานั้นนครปฐมโบราณยังคงอยู่และมีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางของรัฐเรื่อยมาจนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ จารึกขอมที่นครวัด เมืองพระนครกล่าวถึงกองทัพจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่มาช่วยขอมรบกับพวกจามว่าสยามและละโว้ ซึ่งศรีศักร วัลลิโภดม สันนิษฐานว่ารัฐสยามในเวลานั้นคงมีเมืองสำคัญอยู่ที่นครปฐม (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๒๗ : ๑๘) แสดงว่าเมืองนครปฐมยังคงอยู่และเกิดเมืองละโว้ขึ้นมาแล้ว

อย่างไรก็ดี ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษถัดไปได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เพราะบรรดาเมืองใหญ่ที่เคยเป็นศูนย์กลางของรัฐมาแต่เดิมเสื่อมความสำคัญลง เกิดเมืองศูนย์กลางของรัฐหรือท้องถิ่นขึ้นตามลุ่มน้ำใหม่ ๆ ได้แก่ การเกิดเมืองสุพรรณภูมิที่

ริมแม่น้ำสุพรรณ การเกิดเมืองอโยธยาที่ปากน้ำแม่เปี้ยซึ่งมีความสำคัญทางเศรษฐกิจ แทนที่เมืองละโว้ การเกิดเมืองราชบุรีขึ้นแทนเมืองคูบัวในเขตลุ่มแม่น้ำแม่กลอง การเกิดเมืองแพกศรีราชาหรือเมืองสรรคบุรีในลุ่มแม่น้ำน้อย และการเกิดเมืองเพชรบุรีในเขตแม่น้ำเพชรบุรี (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๒๗ : ๑๘)

เมืองคูบัว (คริสต์ศตวรรษที่ ๘-๑๓)

เป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ พบหลักฐานประเภทโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สร้างขึ้นในวัฒนธรรมทวารวดีเป็นจำนวนมากที่นี่ ลักษณะแผนผังของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน วางตัวตามแนวเหนือ-ใต้ ขนาดความกว้าง ๘๐๐ เมตร ความยาว ๒,๐๐๐ เมตร บริเวณที่ตั้งเมืองเป็นเนินดินธรรมชาติอยู่บนลาดตะพักชายฝั่งทะเล สูงจากพื้นที่โดยรอบประมาณ ๑-๒ เมตรและสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๕ เมตร มีลำน้ำไหลผ่าน ๒ สายคือห้วยคูบัวและห้วยชินสีห์ พื้นที่ทางด้านทิศเหนือของเมืองเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ทางด้านทิศตะวันตกเป็นเขตเนินเขาและภูเขาสูง ส่วนทางด้านทิศตะวันออกเป็นที่ราบลุ่มมี “แม่น้ำอ้อม”^{*} ไหลผ่าน ส่วนพื้นที่ทางทิศใต้ของเมืองเป็นที่ราบลุ่มลาดลงสู่ทะเล

เมืองคูบัวเป็นเมืองใหญ่ที่มีทำเลติดต่อกับภายนอกทางทะเลที่สำคัญอีกเมืองหนึ่ง เดิมเมืองนี้ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำใหญ่ มีเส้นทางเข้ามาถึงตัวเมืองได้ง่าย ในฤดูน้ำจะมีน้ำหลากท่วมเต็มท้องทุ่งรอบ ๆ เมือง ทำให้มีสภาพเป็นเมืองในลุ่มน้ำลำคลอง กล่าวได้ว่าเมืองคูบัวเป็นเมืองที่สำคัญที่สุดในเขตลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เชื่อว่าเมืองคูบัวเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๘ เป็นต้นไป ซึ่งเห็นได้จากลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของโบราณวัตถุสถานทางพุทธศาสนาที่พบในเมืองนี้มีอายุต่ำกว่าเมืองอู่ทองและเมืองนครปฐมโบราณหรือนครชัยศรีในลุ่มแม่น้ำท่าจีน แต่มีความสัมพันธ์สืบเนื่องกับเมืองท่าสำคัญในลุ่มแม่น้ำท่าจีนคือเมืองอู่ทองและเมืองนครชัยศรี (ธิดา สาระยา, ๒๕๕๒ : ๒๑๓)

* แม่น้ำอ้อมเป็นลำน้ำเก่า เริ่มตั้งแต่ปากแม่น้ำแม่กลองวกอ้อมผ่านเขตอำเภออัมพวา อำเภอวัดเพลง มาบรรจบกับลำน้ำแม่กลองตรงอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรีในปัจจุบัน ลำห้วยชินสีห์ซึ่งเป็นลำน้ำเก่าไหลผ่านเมืองคูบัวมาบรรจบกับลำน้ำอ้อมเกิดเป็นทำเลที่เหมาะสมสำหรับการตั้งเมือง

โบราณวัตถุจากคูบัวประเภทประติมากรรมรูปบุคคลทำด้วยดินเผาและปูนปั้น สะท้อนให้เห็นรูปร่างหน้าตาและเครื่องแต่งกาย การดำรงชีวิต ตลอดจนลักษณะสังคม และเศรษฐกิจของคนในเมืองได้เป็นอย่างดี เช่น ภาพปูนปั้นบุรุษสวมเครื่องประดับศิระหะใส่ต่างหู สวมสร้อยทับทรวงและรัดต้นแขน นั่งชันเข่า ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจเป็นกษัตริย์หรือชนชั้นสูงซึ่งเป็นผู้ปกครอง ส่วนภาพสตรีสวมใส่เครื่องประดับมีผู้ติดตาม อาจจะเป็นเจ้าหญิงกับนางกำนัล ยังมีภาพบุคคลกำลังใช้เท้าเตะนกโทษที่ถูกมัดมือไขว้หลัง ภาพนักดนตรีหญิงห้าคน ภาพปูนปั้นเหล่านี้สะท้อนความเป็นอยู่ ชนชั้น และการดำเนินชีวิตของผู้คนในเมืองแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นคือภาพดินเผารูปผู้ชายไว้เครา มีผ้าโพกศีรษะแหลม สวมรองเท้าลักษณะคล้ายรองเท้าบู๊ต ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับตุ๊กตาดินเผาเคลือบสามสีรูปชาวตะวันตกชื่อลู การทำภาพปูนปั้นลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นว่าในเมืองนี้มีการติดต่อกับชาวต่างถิ่นที่เดินทางมาจากตะวันตก สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชาวอาหรับมุสลิมที่เดินทางเข้ามาค้าขายและตั้งหลักแหล่งเป็นจำนวนมากที่ประเทศจีนในสมัยราชวงศ์ถัง*

ธิดา สารยาเสนอว่าเมืองคูบัวสัมพันธ์โดยตรงกับชุมชนริมฝั่งแม่น้ำอ้อม อาจเป็นไปได้ที่คนในชุมชนเหล่านั้นเองขยายที่ทำกินที่อาศัยมาบรรจบกัน แล้วพัฒนาเป็นเมือง สิ่งที่ช่วยยืนยันข้อเสนอนี้คือร่องรอยทางโบราณคดีที่เนินดินขนาดใหญ่มีคูน้ำล้อมรอบเรียกว่าโคกพริก ซึ่งรอยตัดของชั้นดินที่โคกพริกแสดงหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์หลายยุคหลายสมัย (ธิดา สารยา, ๒๕๔๑ : คำนำ)

คูบัวอยู่ในเส้นทางที่เหมาะสมสำหรับทางออกทะเลและยังมีเส้นทางคมนาคมทางบกที่สามารถติดต่อเมืองโบราณอื่น ๆ ที่อยู่ลึกเข้าไปในภูมิภาค เช่น เมืองละโว้ ตั้งอยู่ตอนบนของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองศรีเทพ ซึ่งอยู่ในลุ่มน้ำป่าสัก เมืองทั้งสามนี้สัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจการค้าและยังมีลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมบางอย่าง เช่น ความนิยมสร้างเจดีย์แบบทวารวดีไว้ ณ ตำแหน่งสำคัญของเมือง นอกจากนี้มีเส้นทางที่สามารถติดต่อกับเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปได้แล้ว คูบัวยังอยู่ในเส้นทางเครือข่ายของเมืองอู่ทอง-นครปฐม-คูบัว ซึ่งเชื่อมลุ่มน้ำท่าจีนและแม่กลองเข้าด้วยกันได้ด้วย โดยเฉพาะเมืองคูบัวเป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของเมืองใหญ่ในลุ่มแม่น้ำท่าจีน

* มีการพบเครื่องเคลือบในสมัยราชวงศ์ถังที่ทำเป็นรูปชาวต่างชาติขี่ม้าหรือขี่ลู่เช่นเดียวกันนี้ที่ประเทศจีนด้วย

การเกิดขึ้นของเมืองคูบัวในคริสต์ศตวรรษที่ ๘ สะท้อนให้เห็นการขยายตัวของการค้าทางทะเลควบคู่ไปกับการแผ่พระพุทธศาสนาลัทธิมหายานจากอินเดียผ่านทางบกและทางทะเลไปยังจีน ญี่ปุ่น เมืองคูบัวมีอายุในช่วงเวลาเดียวกับสัมพันธรัฐศรีวิชัย เชื่อได้ว่าเมืองคูบัวน่าจะอยู่ในเครือข่ายการค้าของศรีวิชัยเช่นเดียวกับนครปฐม

ต่อมาเมื่อศรีวิชัยเสื่อมลง เมืองคูบัวยิ่งน่าจะมึบทยาทมากยิ่งขึ้นในฐานะเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งในอ่าวไทย เป็นเมืองท่าที่จีนมาติดต่อด้วยโดยตรง โดยไม่ต้องผ่านคนกลางอย่างศรีวิชัยอีกต่อไป จึงพบสินค้าจีน เช่น ภาชนะดินเผาเคลือบตั้งแต่สมัยห้าราชวงศ์หรือราชวงศ์ถังตอนปลาย สมัยราชวงศ์ซ่ง ราชวงศ์หยวน สืบมาจนราชวงศ์หมิงที่เมืองคูบัว (ปรานี วงษ์เทศ, ๒๕๓๖ : ๔๐)

คูบัวยังมีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของบ้านเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลองและบริเวณชายฝั่งทะเลทางตะวันตกด้านอ่าวไทย ดังเห็นได้จากบรรดาโบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบตามเส้นทางที่เมืองคูบัวใช้ติดต่อกับภายนอก กล่าวคือ ด้านทิศเหนือไปตามลำน้ำแม่กลองเก่าจนถึงเมืองพงตึก ผ่านแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในเขตเขาขุขันธ์ บึงกระจับ และวัดขุนสีห์ อำเภอบ้านโป่ง ทางทิศตะวันออกมีแนวสันทรายใช้เป็นทางเดินไปถึงเมืองนครชัยศรี จากนั้นสามารถขึ้นไปตามแม่น้ำท่าจีนต่อไปยังเมืองอู่ทอง หรือเข้าลุ่มน้ำเจ้าพระยาแล้วต่อไปยังบ้านเมืองในภาคอื่น ๆ รวมทั้งฝั่งทะเลภายนอกก็ได้ ทิศใต้ไปตามถนนท่าอู่ทอง* ผ่านเพชรบุรี ชะอำ และเลยต่อไปยังฝั่งพม่าหรือคาบสมุทรภาคใต้ของประเทศไทยได้ ทิศตะวันตกใช้ลำห้วยคูบัวและลำห้วยชินสีห์เป็นทางออกไปยังแม่น้ำอ้อมสู่อ่าวไทย ซึ่งพบร่องรอยชุมชนบ้านเมืองสมัยทวารวดีตามสองฝั่งแม่น้ำหลายแห่ง โดยเฉพาะทางโคกพริกถึงเวียงทูน และในท้องน้ำอ้อมก็พบซากเรือจมกับภาชนะดินเผาสมัยต่าง ๆ เช่น เครื่องปั้นดินเผาของจีนสมัยห้าราชวงศ์ สมัยราชวงศ์ซ่ง ราชวงศ์หยวน สืบมาจนราชวงศ์หมิง และราชวงศ์ซ่ง นอกจากนี้ หากเลยต่อไปตามลำน้ำแม่กลองผ่านเมืองกาญจนบุรี ก็สามารถข้ามเทือกเขาตะนาวศรีไปยังพม่าและออกทะเลที่อ่าวเบงกอลได้ด้วย

ความเป็นศูนย์กลางของเมืองคูบัวเจริญมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ก็เสื่อมลง

* ถนนท่าอู่ทองเกิดจากแนวสันทรายชายหาดที่ผ่านคูบัวไปถึงเมืองเพชรบุรี กลายเป็นเส้นทางคมนาคมทางบกระหว่างเมืองราชบุรีและเพชรบุรี เกิดชุมชนขึ้นเป็นระยะ ๆ ตามแนวสันทราย จนชาวบ้านเรียกว่าถนนท่าอู่ทอง และใช้เป็นถนนมาแต่โบราณ

๓๒ วิจารณ์ นิพัทธ์สุขกิจ

เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไป เกิดการทับถมของโคลนตะกอนในแม่น้ำ ทำให้เมืองคูบัวห่างจากลำน้ำที่เป็นเส้นทางออกอ่าวไทยมากขึ้น จึงจำเป็นต้องย้ายเมืองท่ามาตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองสายใหม่ที่กลายมาเป็นเส้นทางคมนาคมแทนที่ลำน้ำอ้อม (สุธาวรา สุจฉายา, ๒๕๔๑ : ๖๗-๖๘) เมืองท่าแห่งใหม่นี้ก็คือเมืองราชบุรีนั่นเอง แต่กระนั้น คูบัวก็ได้กลายเป็นเมืองร้าง แต่กลับขยายตัวเพิ่มขึ้นและสร้างเครือข่ายโยงใยติดต่อกับเมืองราชบุรี ซึ่งแม้จะเป็นเมืองท่าในยุคต่อมาแต่ก็ไม่ได้โดดเด่นเช่นคูบัว เพราะเกิดมีเมืองเพชรบุรีเป็นเมืองท่าอีกเมืองหนึ่ง ตั้งอยู่ใกล้ทะเลยิ่งกว่าราชบุรี

ปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดเมืองท่าการค้าในช่วงที่ ๓

ตั้งแต่ในช่วงที่ ๒ มาแล้วที่สินค้าสำคัญของจีนคือเครื่องปั้นดินเผา ทั้งเครื่องปั้นดินเผาของจีนและอาหรับล้วนส่งข้ามทะเลจีนใต้ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๙ (Flecker, 2000 : 199-217) สินค้าขายเครื่องปั้นดินเผาเป็นจำนวนมากและพัฒนาการผลิตขึ้นเรื่อย ๆ ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ เครื่องปั้นดินเผาที่เรียกว่าเซลาดอนของจีนเริ่มส่งออกไปยังตะวันออกกลาง อินเดีย และทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความนิยมเครื่องปั้นดินเผาในวงกว้างมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาชาวจีนหรืออย่างน้อยก็คือวิทยาการและเทคโนโลยีของจีนถูกส่งผ่านมายังสยาม และสยามก็กลายเป็นผู้ผลิตและส่งออกเครื่องปั้นดินเผา ทั้งชนิดเคลือบและไม่เคลือบออกสู่ภายนอก

นักวิชาการชาวตะวันตก Geoff Wade อ่างการศึกษาของ Jan Wisseman Christie (Geoff Wade, 2009 : 239) ว่า ช่วงเวลา “ขาขึ้น” ของการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สัมพันธ์กับมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้อยู่ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ - กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ หลังจากนั้นวงจรการค้าทางทะเลถึงคราวตกลง เนื่องจากปัญหาภายในของทั้งจีนและอินเดีย และกลับฟื้นขึ้นใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ และเฟื่องฟูอยู่จนกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗

ภาพที่เกิดขึ้นนี้สอดคล้องกับการเกิดขึ้นของเมืองท่าใหม่ ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ เมืองในเกาะสุมาตรา เมืองท่า Thi Nai ในอาณาจักรจามปา เมืองท่า Van

Don ในอาณาจักรเวียด และอีกหลาย ๆ เมืองท่าเรือในชวา ซึ่งทั้งหมดนี้เกิดขึ้นระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ (Geoff Wade, 2009 : 239) สำหรับในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ช่วงเวลา “ขาขึ้น” ดังกล่าวนี้อาจเป็นช่วงเดียวกับที่เกิดเมืองท่าสำคัญที่จะเป็นฐานสำหรับการเกิดกรุงศรีอยุธยาต่อไปนั่นเอง

เมืองท่าโบราณในช่วงที่ ๓

เมืองท่าในช่วงที่สามนี้สัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยาอย่างชัดเจน ความสัมพันธ์กันของเมืองเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการสร้างศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการเมืองที่สำคัญและยังไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาคือเกิดกรุงศรีอยุธยาขึ้น เมืองท่าในช่วงเวลานี้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับเขมร เกิดการรวมตัวกันสร้างเครือข่ายการค้าสำคัญในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นได้สำเร็จ

เมืองละโว้ (ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑-๑๔)

ละโว้เป็นเมืองหนึ่งในลุ่มแม่น้ำลพบุรี ค่อย ๆ ขยายตัวมีความสำคัญมาตั้งแต่ต้นสมัยทวารวดี แต่ไม่ใหญ่โตเท่านครปฐม แต่ในช่วงปลายสมัย ละโว้สามารถขยายบริเวณทลแห่งอำนาจจนกลายเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมทวารวดีที่สำคัญทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของลุ่มน้ำเจ้าพระยา เป็นศูนย์กลางในเขตบริเวณทลแห่งอำนาจของตนเอง

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ละโว้มีความสัมพันธ์กับขอม เกิดความสำคัญจนมีอักษรจารึก “สุรุกฺคว” หรือหมายถึงเมือง มีเหรียญที่มีจารึกว่า “ลวปุระ” หรือละโว้ และหากเรียกตามเอกสารจีนเมืองนี้คือ “หลอหู”

เมืองละโว้สัมพันธ์กับกลุ่มเมืองในที่ตอนตอนในลุ่มน้ำลพบุรีภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เป็นเมืองสำคัญ กลุ่มเมืองนี้ติดต่อกับเมืองทวารวดีทางภาคตะวันตกและตอนเหนือของลุ่มน้ำเจ้าพระยา ติดต่อกับเมืองศรีเทพทางลุ่มน้ำป่าสัก และศรีมโหสถในลุ่มน้ำบางปะกงด้วย

ธิดา สาระยาศึกษาไว้ว่าเมืองเดิมก่อนที่ละโว้จะมีความสำคัญก็คือเมืองพรหมทิน ซึ่งอยู่ในเส้นทางที่ติดต่อกับเมืองทวารวดีตอนบนของลุ่มน้ำเจ้าพระยา (ธิดา สาระยา,

๓๔ วรรณคดี นิพัทธ์สุขกิจ

๒๕๓๗ : ๑๙๗) โดยอาศัยลำน้ำลพบุรีเก่าผ่านไปทางลำน้ำโพธิ์เข้าสู่จันทเสน แต่ต่อมาปรากฏว่ามีทางน้ำลัดจากแม่น้ำลพบุรีไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาโดยตรงที่เหนือเมืองพรหมบุรี ในเขตจังหวัดสิงห์บุรีในปัจจุบัน ซึ่งทางน้ำนี้อาจจะเป็นคลองที่ขุดขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือเกิดการเปลี่ยนที่ตั้งของเมืองที่ติดต่อกับตอนบนของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจากเมืองพรหมทินแต่เดิมมาเป็นเมืองละโว้

การเปลี่ยนเส้นทางดังกล่าวนี้ทำให้ละโว้มีโอกาสและบทบาทอย่างมากในการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมการค้าที่เดิมเคยเฟื่องฟูอยู่ทางภาคตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แถบแม่น้ำท่าจีนให้มาอยู่ทางตะวันออก โดยมีละโว้เป็นศูนย์กลาง เพราะสามารถติดต่อกับเมืองที่อยู่ภายในได้สะดวกกว่า เอื้อต่อการค้าขายและการแผ่อิทธิพลของตนเข้าไปได้มากกว่า หลังจากการค้ามาเฟื่องฟูที่ละโว้ ส่งผลให้เมืองโบราณอย่างอู่ทอง นครปฐม เสียมลจนกระทั่งถูกแทนที่ด้วยเมืองใหม่คือเมืองสุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี และเจ็นลี้ฟู ซึ่งเมืองเหล่านี้ย่อมสัมพันธ์กับละโว้อย่างแน่นอน

ละโว้สามารถขยายเครือข่ายการค้าเข้าไปสู่ภายใน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านตะวันออกเฉียงเหนือ คุมเส้นทางเข้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือขึ้นไปตามลำน้ำบางขาม ผ่านเข้าโคกสำโรง ชัยบาดาล และซับจำปา ละโว้จึงกุมเส้นทางการค้าทางบกภายในที่สำคัญและเส้นทางออกสู่ทะเลไว้ได้ สินค้าจากละโว้ซึ่งมีคุณภาพดีและเป็นที่รู้จักเป็นอย่างดีของจีนคือไม้กฤษณาลพบุรี ซึ่งมีชื่ออยู่ในรายการสินค้าบรรณาการ ๔๔๔ ประเภทด้วย (ธิดา สาระยา, ๒๕๓๗ : ๑๙๗-๑๙๘)

นอกจากละโว้จะกุมเส้นทางการค้าแล้ว ยังมีเมืองพรหมทินเป็นฐานความเจริญด้านโลหกรรมให้แก่ละโว้ด้วย เช่น มีการถลุงแร่ทองแดง และแร่เหล็ก ซึ่งนำไปขายแก่บ้านเมืองใกล้เคียง และอาจจะเสริมความต้องการของตลาดต่างประเทศได้ด้วย (ธิดา สาระยา, ๒๕๓๗ : ๑๙๗)

จากศักยภาพดังกล่าวนี้เองที่ทำให้ละโว้พัฒนาและเติบโตขึ้นมาเป็นเมืองท่าและเมืองศูนย์กลางสำคัญแห่งหนึ่งในบริเวณอ่าวไทยและขยายตัวมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเมื่อละโว้ส่งทูตไปจีนในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ และมีหลักฐานเกี่ยวกับการขยายอิทธิพลของขอมจากกัมพูชาเข้าสู่กลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ละโว้กลายเป็นผู้นำทางด้านศิลปวัตถุยุคใหม่ในขณะนั้น เกิดเป็นศิลปะที่เรียกว่าศิลปะลพบุรีขึ้น

นอกจากนี้ละโว้ยังสัมพันธ์กับกลุ่มคนทางตอนใต้ของพุกามในขณะนั้น

สัมพันธภาพระหว่างละโว้-กัมพูชา-พุกาม คือโฉมหน้าใหม่ของประวัติศาสตร์ในช่วงนี้ จากคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นไป ละโว้มีความรุ่งเรืองทางศิลปะและวัฒนธรรม มีความสำคัญในฐานะเมืองท่าค้าขายกับจีน ลวปุระคือหลักฐานฐานะทางการเมืองที่มารองรับความสำคัญของละโว้ (ธิดา สาระยา, ๒๕๓๑ : ๔๕)

ต่อมา ละโว้ในฐานะเมืองท่าทางทะเลเสื่อมความสำคัญลงโดยมีเมืองอโยธยาขึ้นมาแทนที่ แต่ละโว้คงยังเป็นศูนย์กลางติดต่อกับเมืองภายในเพื่อให้ส่งสินค้าไปออกทะเลที่เมืองอโยธยา

จากเมืองโบราณที่กล่าวถึง จะเห็นได้ว่าทั้งเมืองอุทอง นครปฐมโบราณ คูบัว และละโว้* ล้วนเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำล้าคลอง มีทางติดต่อกับทะเลได้สะดวก ทำเลที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่น้ำท่วมไม่ถึง แต่อาจมีน้ำหลากเข้ามาท่วมทุ่งโดยรอบได้ และอยู่ในตำแหน่งที่สัมพันธ์กับฝั่งทะเลตอนนอกและทางน้ำภายใน จึงสามารถติดต่อกับบรรดาหัวเมืองภายนอกและภายในบริเวณลุ่มน้ำล้าได้ทำให้เมืองเหล่านี้สามารถเติบโตทางเศรษฐกิจและสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจเชื่อมโยงกันได้ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับเมืองที่เป็นศูนย์กลาง การติดต่อกับภายนอกทางทะเลของเมืองเหล่านี้ที่ร่องรอยไว้กับบรรดาโบราณวัตถุและโบราณสถานที่ยังหลงเหลือมาจนกระทั่งปัจจุบัน

หลังจากเมืองในยุคทวารวดีเสื่อมลงไปแล้ว ก็ได้เกิดเมืองซึ่งสัมพันธ์กับความเติบโตของขอมหรือเขมรขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งการเผยแพร่อิทธิพลวัฒนธรรมขอมนี้เข้ามาพร้อม ๆ กับอำนาจทางการเมืองในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ บ้านเมืองและชุมชนที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ต่างได้รับกระแสอิทธิพลดังกล่าวจากรัชสมัยของกษัตริย์เขมรคือพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ไปจนถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ดังนั้นจะเห็นได้จากการค้นพบศิลาจารึกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ที่ศาลเจ้าแห่งหนึ่งในเขตอำเภอเมืองจังหวัดลพบุรี คำจารึกสะท้อนการมีอำนาจของพระองค์ในเขตนี้ ต่อมาในสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ผู้สร้างปราสาทนครวัด จุดหมายเหตุจันสมัยราชวงศ์ซึ่งกล่าวถึงการขยายอาณาเขตของพระองค์ไว้กว้างขวางมาก ทางตะวันออกขยายไปครอบคลุมถึงอาณาจักรพุกามของพม่า ส่วนทางใต้ก็ขยายไปถึงชายฝั่งทะเลตะวันออกของแหลมมลายู ซึ่งอาจหมายความว่าบริเวณวัฒนธรรมทวารวดีลุ่มแม่น้ำ

* อาจรวมเมืองศรีมโหสถในลุ่มแม่น้ำบางปะกงเข้าไว้ด้วยก็ได้

๓๖ วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ

เจ้าพระยาล้วนตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของเขมรทั้งสิ้น และต่อมาอีกกระยะหนึ่งคือสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ผู้สร้างปราสาทนครธม หลังจากพระองค์ปราบปรามพวกจามได้แล้ว ก็มีการขยายอำนาจเข้ามาในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอีกครั้งหนึ่ง ดังปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวถึงการพระราชทานพระชัยพุทธมหานาถไปประดิษฐานยังศาสนสถานตามเมืองต่าง ๆ ๒๓ แห่ง ซึ่งรวมทั้งเมืองในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ๗ แห่ง คือ ลโวทยะปุระ สุวรรณปุระ ศัมพูกัฏฐนะ ชยราชบุรี ศรีชัยสิงหบุรี ศรีชัยวัชรบุรี ศรีชัยทิบุรี (กรมศิลปากร, ๒๕๓๔ : ๑๐๖-๑๐๗) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าวในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีเมืองเหล่านี้เป็นเมืองสำคัญและสัมพันธ์กับเขมร บางเมืองเป็นเมืองสำคัญมาก่อนหน้าสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อาทิ เมืองละโว้ เมืองนครปฐม แต่บางเมืองก็เป็นเมืองที่ตั้งขึ้นมาภายหลัง เช่น เมืองสุพรรณบุรี ราชบุรี เป็นต้น และแสดงให้เห็นว่า แม้จะเกิดเมืองศูนย์กลางขึ้นมาใหม่ เมืองที่เคยมีความสำคัญมาก่อนก็ได้ร้างผู้คนไป แต่ยังคงเป็นเมืองในเครือข่ายการค้าของเมืองศูนย์กลางแห่งใหม่อยู่นั่นเอง

จากการที่ขอมขยายอำนาจเข้ามายังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ได้มีบันทึกที่กล่าวถึงพ่อค้าในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเพิ่มขึ้น จากตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ จีนเริ่มกล่าวถึงหลอหู่ มีการบันทึกถึงคณะทูตหลอหู่มายังราชสำนักชงในปี ๑๑๑๕ บันทึกของจีนปี ค.ศ. ๑๒๒๕ กล่าวถึงหลอหู่ขึ้นอยู่กับเจิ่น-ลา (Zhen-la) เมื่อเข้าสู่ยุคราชวงศ์หยวนก็ยังกล่าวถึงคณะทูตจากหลอหู่สองสามครั้ง ส่วนบันทึกของจีนที่กล่าวถึงเสียนนั้น พบว่ามีบันทึกเป็นครั้งแรกราว ค.ศ. ๑๒๘๒ หรือ ๑๒๘๓ และเอกสาร Da-de Nan-hai zhi จาก ค.ศ. ๑๓๐๔ เป็นต้นไปบันทึกถึงเสียน (Xian) ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่าเป็นเมืองสุพรรณภูมิหรือสุพรรณบุรี ควบคู่กับแม่น้ำและสุโขทัย (Geoff Wade, 2009 : 247) เสียนเป็นเมืองที่ติดต่อกับทะเล และขยายอำนาจไปทางใต้ซึ่งทำให้ไปทับซ้อนกับอิทธิพลของมลายูในเกาะสุมาตราเมื่อทศวรรษ ๑๒๙๐ นอกจากนี้ จีนได้กล่าวถึงเมืองเพชรบุรีว่าส่งทูตไปยังราชสำนักหยวนเมื่อ ค.ศ. ๑๒๙๔ (Geoff Wade, 2009 : 247)

เมืองสุพรรณบุรี

สันนิษฐานกันว่า ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ เกิดการเปลี่ยนแปลงของแนว

ชายฝั่งซึ่งส่งผลกระทบต่อการคมนาคมของเมืองโบราณอู่ทอง จนทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายศูนย์อำนาจจากบริเวณอู่ทองไปยังบริเวณเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งตั้งอยู่ด้านตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา

การค้นพบโบราณวัตถุที่ได้รับอิทธิพลศิลปะเขมรจำนวนมากที่บริเวณเนินทางพระ ตำบลบ้านสระ อำเภอสามชูก จังหวัดสุพรรณบุรี สะท้อนให้เห็นความใกล้ชิดของเมืองสุพรรณบุรีกับเขมร อาทิ รูปพระโพธิสัตว์โลกेश্বর ซึ่งมีลักษณะศิลปะแบบบายนของเขมร ยังมีเศียรทวารบาล พระพุทธรูปนาคปรก ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะเขมรในยุคเดียวกันแต่เป็นสกุลช่างท้องถิ่น และร่วมสมัยกับศาสนสถาน พบในเขตเมืองโบราณที่บ้านไร่รถ อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ปราสาทเมืองสิงห์ อำเภอบางแพไรศ จังหวัดกาญจนบุรี ปราสาทวัดกำแพงแลง จังหวัดเพชรบุรี และที่วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๒๖ : ๔๖) ซึ่งสะท้อนความเจริญของเมืองต่าง ๆ ในหลายบริเวณของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และน่าเชื่อถือได้ว่าเมืองโบราณต่าง ๆ เหล่านี้มีความสัมพันธ์กัน

การดำรงอยู่ของเมืองสุพรรณบุรีจากช่วงเวลานี้ยาวนานเนื่องจากในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช กล่าวถึงอาณาเขตของเมืองสุโขทัยในสมัยของพระองค์ว่ารวมเอาเมืองสุพรรณภูมิ เมืองราชบุรี เพชรบุรี นครศรีธรรมราชไว้ด้วย ส่วนในจารึกหลักที่ ๔๘ หรือศิลาจารึกลานทอง วัดสองคอบ ซึ่งมีอายุราวต้นกรุงศรีอยุธยา รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี ก็นำกล่าวถึงชื่อ “สุพรรณภูมิ” เอาไว้ ซึ่งแสดงให้เห็นความเป็นเมืองสืบต่อมา ในชินกาลมาลีปกรณ์ที่แต่งขึ้นราว ค.ศ. ๑๔๑๗ ก็นำกล่าวถึงวัดตเคชอำมาตย์ครองเมืองสุพรรณภูมิ ซึ่งหมายถึงขุนหลวงพะงั่วหรือขุนหลวงพ่องั่ว ซึ่งต่อมาก็คือพระมหากษัตริย์อยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑

เมืองสุพรรณบุรีหรือสุพรรณภูมิจึงมีความเป็นมายาวนานและพัฒนาบ้านเมืองขึ้นมาในระบบเมืองคู่ มีเมืองสำคัญคู่กับเมืองแพกศรีราชา การรวมกันของเมืองคู่นี้เพื่อประโยชน์ในการขยายอำนาจทางการเมือง แล้วขยายตัวออกไปเป็นรัฐหรือแคว้น ซึ่งมีกรุงหรือนครเป็นศูนย์กลาง (ธิดา สาระยา ๒๕๒๖ : ๑๓-๑๔) สำหรับสุพรรณภูมิ-แพกศรีราชานี้ปรากฏในนามเมืองสุพรรณภูมิ หรือแพก-สุพรรณภูมิ มีการขยายอำนาจทางการเมืองออกไปในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และในสมัยอยุธยาตอนต้น เรียกเมือง

นี้ว่าเมืองสุพรรณบุรี ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

เมืองราชบุรี

เมืองนี้ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกติดริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองปากเดียวกับเมืองคูบัว ห่างจากเมืองคูบัวเพียง ๕ กิโลเมตร ตัวเมืองล้อมรอบด้วยกำแพง ๓ ด้าน ส่วนด้านตะวันตกออกจรดแม่น้ำ จึงใช้แม่น้ำเป็นปราการและเป็นเส้นทางคมนาคม สันนิษฐานว่าเมืองนี้สร้างขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ พร้อม ๆ กับการสร้างวัดมหาธาตุ ต่อมาในราวศตวรรษที่ ๑๓ มีการสร้างปราสาทศิลปะเขมรเป็นศาสนสถานที่เป็นศูนย์กลางของเมืองขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นการรับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมเข้ามา*

ราชบุรีเป็นเมืองท่าบนเส้นทางการค้าและการคมนาคมระหว่างหัวเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังจะเห็นได้ในจารึกปราสาทพระขรรค์ ซึ่งเป็นเอกสารชิ้นแรกที่ปรากฏชื่อ “ราชบุรี” และต่อมายังปรากฏชื่อในศิลาจารึกหลักที่ ๑ เป็นหนึ่งในหัวเมืองที่พ่อขุนรามคำแหงรวบรวมไว้ในพระราชอาณาเขต ส่วนศิลาจารึกหลักที่ ๑๑ ที่กล่าวถึงการเดินทางของมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีระหว่างเดินทางกลับไปสุโขทัยว่าใช้เส้นทางข้ามเทือกเขาตะนาวศรีมายังเมืองเพชรบุรี ราชบุรี อโยธยาศรีรามเทพนคร

ในสมัยอยุธยา เมืองราชบุรีมีฐานะเป็นเมืองในเขตราชธานีและเป็นเมืองจัตวาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีการตั้งเมืองนครชัยศรี โดยแบ่งส่วนของเมืองราชบุรีและเมืองสุพรรณบุรีมาตั้งเป็นเมืองนครชัยศรีด้วย ซึ่งแสดงว่าเมื่อล่วงมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนต้นเมืองราชบุรีและสุพรรณบุรีมีอาณาเขตที่กว้างขวางกว่าเดิมมาก

เมืองราชบุรีอยู่ในเส้นทางคมนาคมติดต่อเพื่อการค้าระหว่างหัวเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับเมืองท่าชายฝั่งทะเลอันดามันคือเมืองตะนาวศรี และดำรงสถานภาพเช่นนี้มาเนิ่นนานจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย “เมืองปากใต้ตะวันตก” หรือก็คือราชบุรีก็ยังคงสถานะความสำคัญคู่มากับเมืองปากใต้ชายทะเลหรือเมืองเพชรบุรี ซึ่งในหลักฐานสมัยอยุธยาแสดงให้เห็นว่าเป็นเมืองที่มีประชากรหนาแน่นและมีความสำคัญทางการค้า

* ต่อมาในยุคอยุธยาปรากฏองค์นี้เกิดชำรุด จึงมีการสร้างปรากฏองค์ใหม่ซ้อนทับ

เมืองอโยธยา

อโยธยาเป็นเมืองคู่กับเมืองละโว้ ในกรณีของละโว้กับอโยธยานั้น เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพทางภูมิศาสตร์อันยังผลให้ละโว้เสียความสำคัญในฐานะเมืองท่าใกล้ชายฝั่งทะเล ละโว้ก็มีเมืองอโยธยาเป็นเมืองท่าใกล้ชายฝั่งแทน ซึ่งลักษณะนี้เคยเกิดมาก่อนในกรณีเมืองพหุมทินกับเมืองละโว้

เมืองอโยธยาที่เกิดขึ้นริมแม่น้ำเปี้ย ตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลมากกว่าละโว้ แต่มีละโว้เป็นฐานรวบรวมสินค้าของป่าจากดินแดนตอนในส่งลงมาให้อโยธยานำออกทะเล และหากสิ่งที่เอกสารจีนกล่าวถึงเป็นความจริง อโยธยาก็มีอิทธิพลเหนือสุโขทัยแล้ว อาจไม่มีอิทธิพลด้านการเมืองอย่างสมบูรณ์ แต่เชื่อได้ว่าสุโขทัยและศรีสัชนาลัยส่งเครื่องปั้นดินเผาออกทะเลที่อโยธยาซึ่งมีสถานะเป็นผู้ส่งออก ทำให้อโยธยามีรายได้จากการส่งออกเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมากจากเมืองภายใน อย่างไรก็ตาม สุโขทัยยังมีเส้นทางขนส่งเครื่องปั้นดินเผาผ่านที่สูงและทิวเขาไปออกทะเลเพื่อติดต่อกับเมืองในอ่าวเบงกอล เส้นทางนี้มีเมืองตากเป็นชุมทางการค้าสำคัญ และยังมีเส้นทางคาราวานข้ามคอคอดกระเข้ามะริด ตะนาวศรี เมาะตะมะ ออกสู่ตลาดอินเดียและซีกโลกตะวันตก (ธิดา สาระยา, ๒๕๓๘ : ๒๙๒-๒๙๓) จึงทำให้พบหลักฐานเป็นเครื่องปั้นดินเผาจากสุโขทัยจำนวนมากในบริเวณนี้ แต่การขนส่งไม่น่าจะสะดวกและเสี่ยงต่อความเสียหายมากกว่าการลำเลียงมาทางน้ำเพื่อมาออกทะเลที่อ่าวไทย

เมื่ออโยธยาเกิดโรคระบาด ผู้ปกครองจึงย้ายเมืองมาตั้งที่บริเวณหนองโสน และต่อมาจึงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นเมืองหลวงและเมืองท่าที่สำคัญ โดยมีเมืองละโว้ เมืองอโยธยา เมืองสุพรรณภูมิ และเมืองแพรภทศิรราชเป็นฐานที่สำคัญทั้งในด้านเกษตรกรรมและพาณิชย์กรรม ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่ากรุงศรีอยุธยาเป็นพัฒนาการอีกขั้นหนึ่งของการตั้งบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำลำคลอง ใกล้ชายฝั่งทะเล ซึ่งมีการรวมตัวกันของเมืองหลายเมืองเพื่อช่วยสร้างความสำคัญให้แก่เมืองท่าแห่งใหม่จนกลายเป็นกรุงศรีอยุธยาได้ในที่สุด กล่าวได้ว่ากรุงศรีอยุธยาเติบโตสืบเนื่องมาจากเมืองท่าสำคัญที่เติบโตขึ้นมาก่อน ความสำคัญของกรุงศรีอยุธยาอยู่ที่ชัยภูมิของเมืองที่ควบคุมเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไว้ได้ ทำให้สะดวกในการรับ-ส่งสินค้าเข้า-ออกจากดินแดนตอนในออกไปสู่ทะเลได้ง่าย และลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นมาแล้ว

ตั้งแต่โบราณที่มีการตั้งบ้านเมืองริมแม่น้ำสายสำคัญซึ่งเป็นเส้นทางออกสู่ทะเลเพื่อทำการค้ากับภายนอก และทำการค้ากับภายในไปด้วยในเวลาเดียวกัน

สรุป

โดยสรุปจะเห็นได้ว่าลักษณะของเมืองศูนย์กลางในอดีตก่อนการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยา ก็คือ การเป็นเมืองที่มีศักยภาพในด้านการค้าโดยเฉพาะการค้าทางทะเล ซึ่งมาจากที่ตั้งของเมือง และสามารถรวมกลุ่มสร้างเครือข่ายของตนให้เกิดขึ้นได้ เพื่อเป็นทั้งตลาดและแหล่งวัตถุดิบ ความสามารถในการสร้างเครือข่ายนี้เองที่ทำให้สามารถเติบโตอยู่ได้เป็นเวลานาน แม้จะมีปัจจัยอื่นมากระทบจนทำให้ต้องเสียความเป็นศูนย์กลางอำนาจไปแต่ก็ไม่ถึงกับเป็นเมืองร้าง เพราะที่ตั้งของเมืองที่สามารถติดต่อกับเมืองอื่น ๆ ได้สะดวกทำให้ยังคงรักษาบทบาททางเศรษฐกิจไว้ได้แม้ว่าจะไม่โดดเด่นเท่าเดิมและต้องลดบทบาทลงไปก็ตาม ในขณะที่หลายเมืองเกิดการขยายขยายหรือโยกย้ายที่ตั้งที่เหมาะสมกว่าเดิม เพื่อให้ติดต่อกับค้าขายกับภายนอกได้ต่อไป กระนั้นศูนย์กลางเดิมก็ยังคงอยู่ เพียงแต่ลดบทบาทลง เช่น การเกิดขึ้นของเมืองท่าโบราณในช่วงที่ ๓ ซึ่งเป็นการย้ายทำเลที่ตั้งของเมืองท่าโบราณเดิมที่เกิดขึ้นก่อน เมืองที่ย้ายไปจึงกลายเป็นเมืองท่าติดต่อกับภายนอกแทนเมืองเดิม

จึงอาจสรุปได้ว่า การส่งต่อพัฒนาการของเมืองที่เคยเป็นเมืองท่าก่อนการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยามีผลให้บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นศูนย์กลางการค้ามาตั้งแต่โบราณและรักษาความเป็นเมืองท่าการค้าทางทะเลที่ติดต่อกับภายนอกเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่น และจากการที่ไม่ถึงกับอยู่ติดทะเลนี้เองที่ทำให้ต้องพัฒนาวิธีการในการรวบรวมสินค้า และควบคุมให้เมืองในเครือข่ายส่งสินค้ามาออกทะเลที่เมืองท่าของตนเองให้ได้ ดังจะเห็นวิธีการหลากหลายจากในอดีต เช่น การส่งลูกหรือญาติออกไปสร้างเมืองใหม่ที่จะเป็นเครือข่ายของตน การส่งทูตติดต่อ การสร้างความสัมพันธ์ด้วยการแต่งงาน รวมไปถึงวิธีการทำสงครามเพื่อให้ได้มาซึ่งเครือข่าย เป็นต้น

อย่างไรก็ดี นอกจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์จะมีผลให้เมืองใดเป็นเมืองท่าการค้าทางทะเลกับภายนอกได้แล้ว ปัจจัยอื่น ๆ อาทิ การเปิดเส้นทางการค้า การค้นพบเส้นทางใหม่ ๆ และการผลิตสินค้าจำนวนมากของอาณาจักรสำคัญ ๆ เช่น จีนและ

อินเดีย ก็มีผลโดยตรงต่อการเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของเมืองท่าในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้ว่า เมืองท่าที่เกิดขึ้นมีผลโดยตรงมาจากปัจจัยภายนอกนอกเหนือจากจะเกิดขึ้นหรือเสื่อมโทรมลงเนื่องจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์

ดังนั้น ด้วยหลักฐานเท่าที่ค้นพบสามารถเห็นได้ชัดว่าได้เกิดเมืองท่าสำคัญก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามาเป็นเวลานานแล้ว และเมืองท่าเหล่านั้นได้สร้างเครือข่าย ส่งต่อบทบาทและวิธีการ รวมทั้งเกิดพัฒนาการขึ้นเป็นเวลานานก่อนการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเมื่อพิจารณาเช่นนี้จะเห็นได้ว่า การเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยาไม่ได้เกี่ยวข้องกับสุโขทัย หากจะเกี่ยวข้องก็คงมีอยู่เพียงประการที่ว่ากรุงศรีอยุธยาต้องการสินค้าของสุโขทัยให้มาออกทะเลที่เมืองท่าของตนนั่นเอง แต่มิได้มีความสืบเนื่องหรือสืบทอดมาจากสุโขทัย ดังที่มีความพยายามจะสร้างตัวต่อที่ไม่อาจจะต่อเนื่องกันได้สนิทว่าเมืองหลวงแห่งแรกของไทยคือสุโขทัยได้เลย

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

ทิวา ศุภจรรยา กฤษณพล วิชพันธุ์ และชวลิต ชาวเขียว. “เมืองคูคลอง (ชุมชนขนานน้ำ) : ภูมิปัญญาการสร้างบ้านแปงเมืองจากอดีตถึงรัตนโกสินทร์.” ใน **ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย**. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๔.

ธิดา สาระยา. การก่อตัวของรัฐในลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครปฐม ศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดี. ใน **วารสารเมืองโบราณ** ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๓๑.

๔๒ วรรณคดี นวัตกรรมศึกษา

ธิดา สาระยา. “ละโว้ – ราชอาณาจักรในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑.” ใน **รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘.

ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์มหาสมุทรอินเดีย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๔.

ธิดา สาระยา. (ศรี) ทวารวดี : **ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๘.

ธิดา สาระยา. **อารยธรรมไทย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๒.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “การค้ากับการเกิดรัฐในประเทศไทย.” ใน **วารสารเมืองโบราณ**. ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ เมษายน – มิถุนายน, ๒๕๒๗.

ศิลปากร, กรม. **ราชบุรี**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๔.

สุดารา สุจฉายา (บรรณาธิการ). **ราชบุรี**. กรุงเทพฯ : สารคดี, ๒๕๔๑.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Charnvit Kasetsiri. **The Rise of Ayudhya : A History of Siam in the Fourteenth and Fifteenth Centuries**. Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1976.

Baker, Chris. Ayutthaya Rising : From Land or Sea?, 41-62. In **Journal of Southeast Asian Studies** 34. February 2003 :

Flecker, Michael. A ninth-century Arab shipwreck in Indonesia : first archaeological evidence of direct trade with China. **Shipwrecked : Tang Treasure and Monsoon Winds**, 101-119. Regina Krahl and others, ed. Singapore : The Smithsonian's Museum of Asian Art, 2011.

Wade, Geoff. An Early Age of Commerce in Southeast Asia, 900-1300 CE., 221-265. **Journal of Southeast Asian Studies**, 40 (2), June 2009.